

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

Lauros Beniušytės,
V kurso, baudžiamosios justicijos
studijų šakos studentės

Magistro darbas

**Atkuriamojo teisingumo bruožai ir perspektyvos Lietuvos baudžiamosios
justicijos sistemoje**

**Features and Perspectives of Restorative Justice in the Lithuanian
Criminal Justice System**

Vadovas: doc. dr. Gintautas Sakalauskas

Recenzentė: doc. dr. Ilona Michailovič

Vilnius

2022

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame darbe analizuojama atkuriamojo teisingumo koncepcija, prielaidos sudariusios sąlygas koncepcijai vystytis ir plėtotis, taip pat paplitimas po skirtingas valstybes ir įsitvirtinimas jų teisinėse sistemose. Apžvelgiama ne tik koncepcijos nauda baudžiamajam procesui ir jame dalyvaujantiems subjektams, tačiau ir pranašumai bei trūkumai lyginant su Lietuvos formaliu baudžiamuoju teisingumu. Atskleidžiama esmė elementų, kurie šiuo metu yra įtvirtinti ir taikomi Lietuvos baudžiamojoje teisėje, turintys atkuriamojo teisingumo bruožų. Be kita ko, pateikiami pasiūlymai ir gairės, kaip tobulinti Lietuvos baudžiamąją justiciją, praturtinant ją daugiau atkuriamojo teisingumo idėjų turinčiais institutais.

Pagrindiniai žodžiai: atkuriamojo teisingumo bruožai ir privalumai, modeliai ir elementai, nukentėjusysis, kaltinamasis, žalos atlyginimas, mediacija, „konflikto pavogimas“, susitaikymas, atsakomybės prisiėmimas, teisinės ir psichologinės priežastys, plėtros gairės Lietuvos baudžiamojoje justicijoje.

This paper analyses the concept of restorative justice, the assumptions that created the conditions for the development and expansion of the concept, as well as its prevalence in different countries and establishment in their legal systems. It is not only the benefits of the concept for the criminal proceedings and the participating entities that are reviewed, but also the advantages and disadvantages compared to Lithuania's formal criminal justice. The essence of the elements currently embedded and applied in the Lithuanian criminal law, which have the features of restorative justice, is revealed. Among other things, proposals and guidelines are presented on how to improve the Lithuanian criminal justice by enriching it with institutes having more ideas of restorative justice.

Key words: features and advantages of restorative justice, models and elements, victim, accused, compensation for damages, mediation, “stolen conflict”, reconciliation, assumption of responsibility, legal and psychological reasons, development guidelines in the Lithuanian criminal justice.

TURINYS

IŽANGA	2
1. Atkuriamojo teisingumo idėjos atsiradimas, turinys ir reikšmė	5
2. Atkuriamojo teisingumo bruožai ir modeliai.....	16
3. Atkuriamojo teisingumo privalumai, palyginus su formalaus baudžiamojo teisingumo modeliu	25
4. Atkuriamojo teisingumo elementai Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje	34
4.1. Susitaikymas ir mediacija.....	34
4.2. Atsiprašymas ir žalos atlyginimas.....	39
4.3. Kitos priemonės ir programos	42
5. Atkuriamojo teisingumo plėtros perspektyvos Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje	45
5.1. Socialinės ir teisinės atkuriamojo teisingumo prielaidos	45
5.2. Psichologinės ir organizacinės priežastys, stabdančios atkuriamojo teisingumo plėtrą	47
5.3. Atkuriamojo teisingumo plėtros galimybės	49
IŠVADOS	53
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	56
SANTRAUKA	60
SUMMARY	62

IŽANGA

Nagrinėjamos temos aktualumas. Baudžiamoji teisė, kaip griežčiausių teisės normų sistema, pasižymi išskirtiniu represiniu pobūdžiu. Pirmieji rašytiniai teisės sąvadai buvo grindžiami Taliono principu, tai patvirtina išlikęs Hamurabio teisinys. Nors praėjo daugybė metų, pasikeitė daug žmonių kartų, tačiau žmogaus prigimtis ir psichologiniai barjerai tarsi skatina laikytis baudimo politikos, kuri dėl savo pobūdžio neatneša tiek įvairiapusės naudos, kiek jos galėtų atnešti atkuriamasis teisingumas (Dobrynina, 2009, p. 121). Tam įtaką daro ne vien tik žmogaus, kaip socialinės būtybės, psichologinės savybės, tačiau ir istorinis Lietuvos kontekstas. Postsovietinėms valstybėms dar sunkiau atsikratyti sustabarėjusių teisės sistemos rudimentų dėl ilgos totalitarinės praeities, o atkuriamojo teisingumo ištakos aptinkamos Jungtinėse Amerikos Valstijose, kurios tik po kurio laiko pradėjo plisti pasaulyje per Vakarų Europos valstybes (Miers, 2001, p. 73). Atkuriamasis teisingumas yra kriminologijos mokslo, tiriančio ir baudžiamojo persekiojimo realybę, kūrinys, todėl svarbu analizuoti, kokią įtaką šis mokslas atskirose valstybėse padarė ir atkuriamojo teisingumo raidai, atsižvelgiant į atskirų šalių ir regionų praeities ir dabarties politines, ekonomines ir socialines transformacijas (Dobrynina, 2009, p. 125). Dėl šių priežasčių, svarbu atlikti išsamią analizę, kuri parodytų koks yra atkuriamojo teisingumo išsivystymo lygis Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje, apžvelgti, kokios priežastys lemia tobulėjimo ir raidos ypatumus bei pateikti pasiūlymus, kaip būtų galima paskatinti atkuriamojo teisingumo modelio plėtrą Lietuvoje. Pažymėtina, kad baudžiamosios justicijos modelis, taikomas sprendžiant nusikalstamų veikų subjektų atsakomybės klausimus, yra esmingai svarbus ne tik patiems subjektams, tačiau ir teisės sistemos pamatiniams principams bei konstitucinėms vertybėms, kas suponuoja šios temos gvildinimo reikalingumą. Europos Sąjungos institucijoms priėmus direktyvą dėl aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartų, parodytas išskirtinis dėmesys aukai, kaip suinteresuotai konflikto šaliai, o tai yra vienas iš atkuriamojo teisingumo bruožų, taip nukreipiant valstybes nares įgyvendinti ir taikyti kiek įmanoma plačiau atkuriamąjį teisingumą (Michailovič *et al.*, 2014).

Tyrimo objektas – atkuriamojo teisingumo samprata, reikšmė, skirtumai nuo vyraujančios baudimo politikos, modelio privalumai ir trūkumai bei perspektyvos Lietuvos baudžiamojoje justicijoje.

Darbo tikslas – analizuojant atkuriamojo teisingumo modelio sampratą, bruožus bei perspektyvas, pateikti detalią modelio koncepciją teorinėje plotmėje ir praktiškai naudingais

aspektais. Išanalizavus modelio koncepciją, pateikti išsamius pasiūlymus, kuriuos būtų galima pritaikyti praktikoje atkuriamojo teisingumo modeliui Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje plėtoti ir tobulinti.

Darbo uždaviniai: 1) apibrėžti atkuriamojo teisingumo modelio koncepciją, jo raidą, reikšmę ir atsiradimo ištakas; 2) identifikuoti subjektus, kurie dalyvauja baudžiamajame procese ir detalizuoti jiems daromą įtaką, kylančias teises, pareigas bei pasekmes atkuriamojo teisingumo koncepcijos ribose; 3) išskirti esminius atkuriamojo teisingumo bruožus, juos palyginant su vyraujančia baudžiamąja politika; 4) išanalizuoti atkuriamojo teisingumo modelio įgyvendinimo lygį Lietuvos baudžiamosioje justicijoje, išgvildinti priežastis trukdančias plėtoti atkuriamąjį teisingumą bei pateikti praktinių pasiūlymų, kurie padėtų visapusiškai vystyti ir įgyvendinti atkuriamojo teisingumo modelį Lietuvos baudžiamosioje justicijoje.

Darbo tyrimo metodai. Siekiant tinkamai atskleisti analizuojamą temą ir įgyvendinti užsibrėžtus uždavinius darbe naudoti šie metodai – lingvistinis, istorinis, sisteminis ir lyginamasis:

- lingvistinis metodas naudotas siekiant atskleisti pagrindines magistro darbe vartojamas sąvokas, jų tiksliai reikšmei išanalizuoti ir suprasti;

- istorinis metodas naudotas siekiant ištirti atkuriamojo teisingumo ištakas bei atsiradimo priežastis baudžiamosioje justicijoje;

- sisteminis metodas naudotas siekiant išanalizuoti visos baudžiamosios justicijos kontekste esančius atkuriamojo teisingumo bruožus bei jų veikimo ypatumus skirtinguose teisės aktuose, taikant juos praktikoje skirtingų subjektų grupių atžvilgiu;

- lyginamasis metodas naudotas siekiant sugretinti nacionaliniuose teisės aktuose įtvirtintą reguliavimą su atkuriamojo teisingumo koncepcija bei teisės mokslo doktrina.

Svarbiausi šaltiniai ir darbo naujumas. Nors panašiomis temomis yra parašytų magistro darbų, tai buvo atlikta prieš daugelį metų. Pastarųjų penkių metų laikotarpyje nėra tokio pobūdžio rašto darbų, kurie analizuotų atkuriamojo teisingumo koncepcijos temą Lietuvoje. Lietuvoje daugiausiai mokslinių analizių ir įžvalgų šia tema yra pateikę teisės mokslininkai ir mokslininkės A. Baranskaitė, S. Bikelis, A. Dobryninas, I. Michailovič, G. Sakalauskas, R. Uscila ir kt. Plečiantis ir vystantis atkuriamojo teisingumo koncepcijai iki šiol trūksta visapusiškų šios sampratos analizių. Siekiant įvairiapusiškai išanalizuoti atkuriamojo teisingumo modelio koncepciją, pasikeitimus, bruožus, kuriais pasižymi šis modelis, privalumus ir trūkumus bei perspektyvas ateityje vystyti ir visapusiškiau įgyvendinti

atkuriamojo teisingumo modelį naudojami įvairūs šaltiniai – kodifikuoti nacionalinės teisės aktai, Lietuvos Aukščiausiojo teismo praktika bei lietuvių ir užsienio autorių mokslinės publikacijos, tokios kaip N. Christie „Conflicts as property“, H. Zehr, A. Gohar „The little book of Restorative Justice“, D. W. van Ness „Prison Fellowship International“, T. F. Marshall „Restorative Justice an overview“ ir kt.

1. Atkuriamojo teisingumo idėjos atsiradimas, turinys ir reikšmė

Istoriniai atkuriamojo teisingumo pagrindai randami tradiciniuose aborigenų ir krikščioniškojo tikėjimo mokymuose Šiaurės Amerikoje. Teisėsaugos srityje paplitusi atkuriamojo teisingumo idėja rėmėsi minėtuose mokymuose taikytais neformaliais ginčų sprendimo būdais. Pirmiausiai ši idėja pastebima civilinės teisės kontekste, kai susiklosčius civiliniams teisiniams santykiams buvo padaroma žala. Atkuriamojo teisingumo ištakos pastebimos ir kitose kultūrose, tačiau didžiausią įtaką Šiaurės Amerikoje padarė tradiciniai aborigenų mokymai, tikėjimo bendruomenės, įkalinimo vietų panaikinimo šalininkai ir alternatyvus ginčų sprendimo judėjimas (Leung, 1999). Alternatyvus ginčų sprendimo judėjimas prasidėjo Jungtinėse Amerikos Valstijose aštuntajame dešimtmetyje dėl nepasitenkinimo rungimosi sistema ir netinkamo teisėjų ginčų valdymo (Pine, 1999 cituota Leung, 1999). Šis sąjūdis daugiausiai dėmesio skyrė civiliniams ginčams, ieškodamas jiems alternatyvų teisminiam procesui. Turėjo tikslą ieškoti labiau į visuomenę orientuotų ginčo sprendimo formų, kad abi šalys ginčą „laimėtų“, o ne tik viena iš jų, taip skatinant siekti ne gerovės, o susikoncentravimo į patį ginčą (Leung, 1999).

Nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio tūkstančiuose bendruomenių ir daugelyje pasaulio valstybių atsirado įvairių programų ir metodų susijusių su atkuriamojo teisingumo atsiradimo idėja. Dažniausiai buvo siūloma įtraukti į esamą teisinę sistemą arba įtvirtinti šalia jos. 1989 m. Naujoji Zelandija atkuriamojo teisingumo idėja, metodais ir priemonėmis pagrindė visą nepilnamečių justicijos sistemą. Daugelyje sistemų šis teisingumo sistemos modelis laikomas ateities kryptimi (Zehr, Gohar, 2003, p. 2).

Atkuriamojo teisingumo koncepcija buvo pradėta naudoti paprastai laikomiems ne itin sunkiems nusikaltimams, daugiausia – nusikaltimams nuosavybei. Kai kuriose bendruomenėse, vystėsi galimybė atkuriamojo teisingumo modelius naudoti nusikaltimams sveikatai, gyvybei ar seksualinei apsisprendimo laisvei. Remiantis Pietų Afrikos tiesos ir susitaikymo komisijos vertinimu, stengiamasi atkuriamojo teisingumo koncepciją taikyti net ir masinio smurto nusikaltimams (Zehr, Gohar, 2003, p. 3).

Šiuolaikinė atkuriamojo teisingumo koncepcija išsivystė iš eksperimentų keliose menonitų bendruomenėse aštuntajame dešimtmetyje. Siekdami pritaikyti savo tikėjimo pagrindus ir taikos perspektyvą Ontarijuje, Kanadoje ir Indianoje jie vykdė eksperimentus, kurių metu susitikdavo aukos su pažeidėjais, o tai paskatino rengti programas, kurios paplito visame pasaulyje, ši praktika yra atkuriamojo teisingumo konceptualūs pradmenys ir ištakos

(Zehr, Gohar, 2003, p. 9–11). Menonitų bendruomenės išplėtojo tai, ką Šiaurės Amerikos ir Naujosios Zelandijos gyventojai pastebėjo įvairiomis kultūrinėmis bei religinėmis tradicijomis, nes atkuriamojo teisingumo šaknys ir bandymai taikyti jo idėjas yra daug platesnės ir gilesnės nei 1970 m. menonitų bendruomenių vadovaujamos iniciatyvos pradžia. Jis prasidėjo, kaip pastangos permąstyti nusikaltime dalyvaujančių asmenų vaidmenis ir poreikius. Šie aspektai buvo nepatenkinti įprastiniame tuo metu taikytame teisingumo procese, taip pat buvo išplėtos suinteresuotų šalių gretos iki bendruomenės narių, ne tik įvykyje dalyvaujančių asmenų (Zehr, Gohar, 2003, p. 9–11).

Atkuriamojo teisingumo idėjos paplito ir po Europos valstybes. Austrijoje dabartinės įstatyminės nuostatos buvo sukurtos bandomųjų projektų metu, kuriuos, jaunų pažeidėjų atžvilgiu, vykdė devintajame dešimtmetyje, o suaugusiųjų – XX a. dešimtajame dešimtmetyje. Devintojo dešimtmečio viduryje Probacijos tarnybos ir socialinio darbo asociacija inicijavo ir valdė tris bandomuosius projektus, kurių metu aukos ir jauni pažeidėjai siekė išspręsti savo konfliktą tarpininkaudami (Miers, 2001, p. 10).

Belgijoje atkuriamojo teisingumo koncepcijos idėjos taikytos jaunų pažeidėjų nusikaltimų srityje. Buvo nustatyta daugybė veiksmų, kurie kliudė atkuriamojo teisingumo koncepcijos įsitvirtinimui ir vystymui, tokie kaip atitinkamų socialinių darbuotojų reabilitacinis požiūris, kuriuo pagrindinis dėmesys buvo skiriamas jauno pažeidėjo perauklėjimui, nederinimas jo su poreikiu atsižvelgti į aukos perspektyvą ir pan. (Miers, 2001, p. 16).

Suomijoje dabar egzistuojantis bei propaguojamas ir taikomas tarpininkavimas kilo XX a. aštuntajame dešimtmetyje iš nepasitenkinimo neoklasikinės baudžiamosios politikos ideologijos įgyvendinimu. M. Joutsen (1998) pateikė naudingą aukų vaidmens perspektyvos Suomijos baudžiamosios justicijoje analizę. Ši politika pabrėžė bausmės, kaip visuomenės smerkimo ir atpildo už pažeidėjo elgesį išraišką ir kaip atgrasymo nuo būsimų nusikaltimų svarbą. Skiriant bausmę daugiausiai dėmesio suteikta ne pažeidėjui ir aukai, o su pažeidimu susijusiems veiksniams. Dėl šių priežasčių devintojo dešimtmečio pradžioje, reforma ir reabilitacija buvo laikomos geresnėmis alternatyvomis. Tuo metu, kuriant bandomuosius projektus, įtakos jiems turėjo N. Christie išvalgos apie konfliktų „nusavinimą“ (Miers, 2001, p. 26).

Prancūzijoje, kaip ir daugelyje kitų valstybių, aukos ir pažeidėjo tarpininkavimo praktikos formalizavimas prasidėjo XX a. devintojo dešimtmečio viduryje, įgyvendinus įvairias iniciatyvas. Tai buvo atsakas į keletą oficialių pranešimų, kuriuose buvo atkreiptas

dėmesys į socialinį susiskaldymą ir neramumus, didėjančią urbanizaciją ir besikeičiančią prancūzų vietinių bei imigrantų demografiją. Šie veiksniai sukėlė didelį nepasitikėjimą esamu teisės sistemos gebėjimu sukurti taikią ir saugią pilietinę visuomenę. Taip buvo sukurtas Aukų apsaugos ir baudžiamųjų reikalų direktoratas, kuris kartu nukreipė baudžiamosios politikos dėmesį į bendru susitarimu grindžiamą konfliktų sprendimo būdą (Miers, 2001, p. 30).

Nyderlanduose 1981 m. atsirado pirmasis tarpininkavimo tarp aukos ir pažeidėjo projektas. Idėja paplito devintojo dešimtmečio pabaigoje keliose apygardos prokuratūrose, remiantis generalinės prokurorų tarybos gairėmis, kuriose buvo nurodyta, kaip policijos pareigūnai ir prokurorai turi reaguoti į aukas. Nors projektas vystėsi lėtai, bet 1995 m. įgavo pagreitį ir iniciatyvos buvo išplėstos, kurios atsispindėjo nukentėjusiesiems suteiktomis procesinėmis teisėmis, tokiomis, kaip teisė susipažinti su dokumentais, teisė būti įtrauktam į baudžiamąjį procesą, kaip nukentėjusiam šaliai, teisė gauti informaciją apie proceso eigą, teisė kuo greičiau ir paprasčiau gauti kompensaciją ir kt. (Miers, 2001, p. 42–43).

Lenkijos Teisingumo ministerijai pritarus, pirmosios penkios programos pradėtos vykdyti 1995 m. Dėl ribotų išteklių ir esant baudžiamosios justicijos atstovų rotacijai, įgyvendinimas buvo nevienodas. Tik 1998 m. įsigaliojo baudžiamojo kodekso pakeitimai, kurie buvo pritaikyti suaugusių pažeidėjų padarytų nusikalstamų veikų atvejams (Miers, 2001, p. 53).

Ispanijoje, taip pat atribotos suaugusių pažeidėjų ir jaunų pažeidėjų tarpininkavimo programos. Jauniems pažeidėjams pirma tarpininkavimo programa sukurta 1990 m., o suaugusiems pažeidėjams pritaikytas projektas buvo sukurtas 1999 m. Iniciatyvos siekė kiek įmanoma labiau panaikinti takoskyrą tarp aukos ir pažeidėjo (Miers, 2001, p. 59).

Pirmasis atkuriamojo teisingumo termino pavartojimas paprastai priskiriamas R. Barnett (1977), nurodžiusiam tam tikrus principus, kylančius iš ansktyvųjų eksperimentų Amerikoje, taikant tarpininkavimą tarp aukų ir nusikaltėlių (Marshall, 1999, p. 7). Olandų kriminologas H. Bianchi pasiūlė 1974 m. įgyvendintą idėją, išsakydamas mintį, kad valstybės kaltintojas turi būti pakeistas senovės Romos laikų pretoriumi – žmogumi, kuris dvi konfliktuojančias šalis veda link sutartinio teisingumo ir atlieka teisėjo vaidmenį (Gavėnaitė, 2007, p. 55). Abolicionizmo idėjos pagrindu laikoma tai, kad į deviacinę elgesį neturi būti atsakoma tik bausmės forma, o priešingai, kiekvienas toks konfliktas tarp visuomenės narių turi būti kruopščiai išanalizuotas ir siekiama atkūrimo pirminės padėties, tačiau ne savavaliu baudimo principo laikymosi (Gavėnaitė, 2007, p. 52).

Prieš pradėdant analizuoti atkuriamojo teisingumo modelio sampratą, svarbu pažymėti, kad jis yra taikomas ir veikia tik tuomet, kai yra padaroma nusikalstama veika, tai yra pažeidžiama įstatyme įtvirtinta elgesio norma, taisyklė, todėl tikslinga aptarti priežastis kodėl kyla tokie konfliktai tarp visuomenės narių, kas tai paskatina ir kodėl būtent atkuriamojo teisingumo modelis pajėgus išspręsti daugelį tokių konfliktų bei juos valdyti.

Atkuriamojo teisingumo modelį tobulinančių ir plėtojančių autorių moksliniuose darbuose jis dažniausiai apibūdinamas „procesas, kai atgailaujantis pažeidėjas prisiima atsakomybę už savo poelgį, padarytą žalą nukentėjusiajam bei yra skatinamas atlyginti nusikaltimo aukai padarytą materialinę ir moralinę žalą“ (Reches, 2010, p. 357). Tačiau apibūdimų yra ir daugiau. Pavyzdžiui, atkuriamasis teisingumas – bet koks procesas, kuriuo sudaromos sąlygos aukai ir nusikaltėliui jų laisva valia aktyviai dalyvauti sprendžiant dėl nusikalstamos veikos iškilusius klausimus padedant nešališkai trečiajai šaliai (Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2012/29 kuria nustatomi būtiniausių nusikaltimo aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai, kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR, 2012). „Atkuriamasis teisingumas – tai procesas, kuriame susitinka visos šalys, susijusios su konkrečiu nusikaltimu, kad kartu nuspręstų kaip įveikti nusikaltimo padarinius“ (Marshall, 1998, p. 5).

Norvegijos kriminologas ir sociologas N. Christie dar 1977 m. publikuotame straipsnyje „Conflicts as property“ analizavo kylančių konfliktų tarp visuomenės narių esmę ir jų sprendimo priemonių pasirinkimą bei taktikas. Kertinis teiginys, kuris sieja atskiras straipsnio dalis yra toks, kad konfliktai, kurie yra tarsi socialinis kuras, turi būti naudojami ir tapti naudingais pirmiausia jo dalyviams. Nors straipsnyje analizuojami baudžiamosios teisės konfliktai, tačiau pavyzdys pateikiamas iš civilinių teisinių santykių perspektyvos, teigiant, kad visapusiškas dalyvavimas savo paties konflikte suponuoja būtent civilinės teisės požymius. Baudžiamosios teisės konflikte procesas vyksta ne tarp dviejų jame betarpiškai dalyvaujančių šalių, tačiau tarp vienos šalies, tai yra kaltinamojo ir valstybės. Taigi šalims yra atstovaujama, o valstybė atstovaudama aukai, ją taip užgožia, kad išstumia iš dalyvavimo visame procese. Pastebima, kad auka tarsi tampa „dvigubu nevykėliu“, pirmiausia pradiniam kontekste su kaltinamuoju, o vėliau ir atstovaujant valstybei, nes taip yra išstumiamas iš savo paties konflikto. N. Christie įveda naują terminą, tokį kaip „profesionalūs vagys“, kuriais vadina teisininkus žinančius, kaip reikia spręsti konfliktus ir juos kontroliuoti, panaudojant savo žinias, kurias įgijo mokydami savo amato. Todėl būtent teisininkai, veikdami valstybės vardu, „vagia“ konfliktus ir „nusavina“ juos nuo juose dalyvaujančių asmenų, darydami didžiausią įtaką jų eigai ir

sprendimams. Pasitelkdami savo įtaką, nurodo, kokie argumentai turi būti išsakyti, o kokia informacija nutylėta, nors kartais tai prieštarauja konflikto dalyvių nuomonei ir supratimui. Tai iliustruoja pavyzdžiu, kai gynėjui atstovaujant savo klientą ir siekiant „laimėti bylą“ jis teismui pateikė ginamąjį kaip silpną, neturintį gabumų įvykdyti tam tikrą nusikalstamą veiką, neorganizuotą asmenį, tokiu būdu įrodydamas, kad jo ginamasis yra pernelyg menka ir silpna asmenybė nusikalstamai veikai, dėl kurios jis yra kaltinamas.

Sumenkindamas jo asmenybę, parodydamas, kaip nepotencialų kaltinamąjį, kad tik jį apsaugotų nuo įkalinimo bausmės. Sąlyginai sklandžiam konflikto „nusavinimui“ įtaką daro kelios priežastys. Pirmiausia pastebima, kad tarp visuomenės narių susiklosto tik labai paviršutiniški vienaarūšiai santykiai. Aplink supančius asmenis žmonės pažįsta tik vienu aspektu, matydami juos viename „gyvenimo vaidmenyje“. Dažnai sutinkamų kolegų darbe, kurie matomi kasdien, nepažįsta bendrąja prasme, kaip asmenybių, o tik kaip vienaip ar kitaip tam tikras darbo funkcijas atliekančius individus. Esant šiai priežasčiai asmenys yra socialiai toli vieni nuo kitų ir tai padalina visuomenės narius į tam tikrus sluoksnius. Kuo mažiau asmenys žino vieni apie kitus, tuo sunkiau yra suprasti jų poelgių ar veiksmų prasmę ir priežastis, numatyti jų elgesio modelius. Dėl to konflikto šalys net labiau linkusios konflikto sprendimą perleisti į profesionalų rankas. Kita vertus, dalis konfliktų yra sunaikinami jiems dar neprasidėjus, nes dėl silpnų socialinių tarpusavio ryšių, tarp skirtingų individų sluoksnių, yra linkstama išvengti bet kokio kontakto, nes nuo jo „išsisukus“ nekyla pasekmės, kadangi dažniausiai žmonės nepatyrę neproporcingos skriaudos ar žalos to asmens daugiau nesutiks ar turės pasirinkimą nekontaktuoti su juo ateityje.

Į šią sritį dažniausiai patenka nusikalstamos veikos asmens garbei, tokios kaip šmeižimas, ir kitos panašios nusikalstamos veikos asmeniui. Konfliktą prilygindamas nuosavybei, N. Christie turi omenyje ne materialųjų aspektą, nors teigia, kad baudas ir kitokias kompensacijas valstybė turėtų pasilikti ne sau, o atiduoti aukai, tačiau labiausiai pabrėžia silpną aukos daromą įtaką konflikto sprendimo metu, nes ne pati auka patenka į dėmesio centrą, o labiau valstybė, kaip nukentėjusiojo atstovė per savo institucijas, taip neleidžiant pačioms šalims nuspręsti, kas jų nuomone yra svarbu (Christie, 1977, p. 3–6). Tik žmogiškas abiejų betarpiškų dalyvių kontaktas, diskusija, atveria kelią į galimą restituciją, ir tokiu būdu pažeidėjas gali pasiaiškinti aukai bei tikėtis jos atleidimo. Teismo procesas, paremtas atkuriamojo teisingumo modelio idėjomis, turėtų būti orientuotas į auką, tačiau tik po to, kai nustatoma, kad padaryta įstatyme uždrausta veika ir tik tada, kai patvirtinama, kad tą veiką padarė būtent kaltinamas asmuo. Vėliau turi būti gilinamasi į detales, kurios susijusios su pačia

auka, ką kaltinamasis, visuomenė ir valstybė gali padaryti, kad būtų kuo labiau priartėta prie restitucijos ir to siekiama bei sistemingai taikoma. Konfliktai yra reikalingi socialinei sistemai, kad ši nebūtų paralyžiuota dėl iššūkių stokos (Christie, 1977, p. 3–6).

N. Christie išsakyta pozicijai, kad nėra patenkinami aukų poreikiai pritaria ir kiti žinomi atkuriamojo teisingumo šalininkai. Jie pabrėžia, kad atkuriamasis teisingumas skiria ypatingą dėmesį aukų poreikiams viso proceso metu. Taip siekiant užtikrinti, kad aukos nesijaustų ignoruojamos, apleistos ar net skriaudžiamos teisės sistemos. Pastebima, kad valstybė užima aukos vietą procese. Išryškinama informacijos svarba, kurią gauna auka, teigiama, kad ji turi gauti pirminę informaciją, o ne teisiškai suvaržytą medžiagą apie procesą, tam dažnu atveju reikia tiesioginės ar netiesioginės prieigos prie pažeidėjo, taip gražinamas ir kontrolės bei saugumo jausmas aukai. Tiesos pasakymo elementas taip pat esmingai svarbus siekiant atkuriamojo teisingumo tikslų. Jis gali būti pasiektas tik tokiu atveju jeigu leidžiama visapusiškai pasisakyti, išdėstyti savo istoriją asmeniui, kuris padarė nusikalstamą veiką, taip kuriant ryšį su aplinka. Akcentuojama restitucija bei formalaus teisingumo neigiamas poveikis. Restitucija arba išteisinimas aktuali tolesnei socialinei raidai ir bendravimui tarp visuomenės narių, o formalus teisinis procesas tik stiprina pažeidėjų jaučiamą atsiskyrimo nuo visuomenės jausmą, įkalinimo patirtis jį tik stiprina (Zehr, Gohar, 2003, p. 12–14).

Lietuvoje ekspertai mažiau palankiai vertina nusikalstamų veikų aukų situaciją, lyginant su skiriamu dėmesiu asmenims, įtariamiesiems padarius atitinkamą nusikalstamą veiką. Jų nuomone, aukoms yra nepakankamai taikoma turima teisinė bazė ir joms yra skiriama nepakankamai dėmesio. Vienas ikiteisminio tyrimo pareigūnas teigė, kad aukos gauna mažiau dėmesio nei įtariamieji ir turi žymiai mažiau įgyvendinamų teisių, nors įstatyme ir įtvirtintos, tačiau aukos vis tiek lieka labiau nuskriaustos (Dobryninas *et al.*, 2012, p. 235).

Svarbu pabrėžti, kad atkuriamasis teisingumas gali būti taikomas ne kiekvienai nusikalstamai veikai spręsti ir kiekvienu atskiru atveju turi būti įvertinta jo taikymo nauda. Aukas sunkiai emociškai traumuoti ypač gali neapykantos nusikalstamos veikos. Tik iš anksto apgalvotas ir suderintas atkuriamojo teisingumo modelio taikymas gali sumažinti baimes, suprasti priežastis ir kovoti su stereotipais bei taip užkirsti kelią tolesniam tokių nusikalstamų veikų darymui. Kalbėdamas apie neapykantos nusikaltimus, kurie suprantami, kaip nusikalstamos veikos prieš asmenį, kuris pasirenkamas dėl jo tam tikrų bruožų visumos ir dėl to tampa auka, M. A. Walters pateikia kiek kitokia atkuriamojo teisingumo koncepcijos kryptį. Visgi neapykantos nusikalstamų veikų atvejų taikant „atkuriamąsias“ intervencijas kyla rizika. Atliktas tyrimas parodė, kad trumpi „atkuriamieji susitikimai“, surengiami įvykio vietoje, gali

padidinti neapykantos nusikalstamų veikų žalą aukai, dėl šios priežasties neturėtų būti vykdomi. Dažniausiai nepakanka pasiruošimo tinkamam situacijos valdymui, o suinteresuotos šalys jaučiasi pernelyg pažeidžiamos, kad sutiktų su tokiu metodu. Tokioje praktikoje yra mažai kas „atkuriama“. Autorius neatmeta atkuriamojo teisingumo koncepcijos kaip neveiksmingos, priešingai, jis teigia, kad atkuriamasis teisingumas gali padėti spręsti neapykantos nusikaltimų priežastis ir pasekmes, tačiau teigia, kad tokios rūšies konfliktuose jis nėra pats tinkamiausias (Walters, 2019, p. 70–71). Jo taikymas reikalauja išskirtinio pasiruošimo tokiems konfliktams valdyti ir išankstinio apmąstymo kokios rūšies įtaką galėtų padaryti vienokių ar kitokių aspektų pritaikymas. Ar bendruomenės dalyvavimas nepaveiktų netinkamai kitos konflikto pusės ir pan. Pirmiausia, remiamasi bendruomenės dalyvavimu, kaip išskirtinio atkuriamojo teisingumo bruožo realizavimu. Teigiama, kad bendruomenės dalyvavimas pats gali tapti neapykantos nusikalstamų veikų priežastimi. Su auka susijusi bendruomenės dalis saistoma tokių pat bruožų ir vertybių, tad tai dar labiau gali paskatinti nesantaiką. Taip gali atsitikti, kai bendruomenė, kurią daugiausiai sudaro viena etninė ar religinė grupė, rodo priešišumą prieš kitą etninių mažumų grupę, kuri siekia praktikuoti skirtingus religinius įsitikinimus. Taikant atkuriamojo teisingumo modelius turi būti atsižvelgta, kad bendruomenės narių įtraukimas į procesą gali apimti tuos, kurie bijo, arba tuos, kurie yra nusiteikę kitų asmenų atžvilgiu, todėl per procesą jie gali patirti tolesnę atskirtį (Walters, 2019, p. 71).

Daugelio atkuriamojo teisingumo šaltinių autoriai teigia, kad ši koncepcija gali sumažinti nusikalstamų veikų pasikartojimo atvejų, tai yra viena iš šios koncepcijos funkcijų ir bruožų. Iki šiol atlikti tyrimai, daugiausiai dėmesio skyrę jauniems pažeidėjams, šiuo klausimu atveria daug perspektyvų. Nepaisant to, atkuriamojo teisingumo koncepcija neturėtų būti vykdoma būtent tokiu tikslu, nes tai nėra pagrindinis jos siekis, tai veikia yra papildomas rezultatas, gaunamas pasiekus pagrindinius koncepcijos tikslus. Atkuriamasis teisingumo modelis pirmiausia turi būti taikomas dėl to, kad atneša tokias naudas procese dalyvaujančioms suinteresuotoms šalims, kaip atsižvelgimas į aukų poreikius, pažeidėjų skatinimas prisiimti atsakomybę už savo veiksmais padarytas nusikalstamas veikas, į procesą įtraukti ne tik suinteresuotas šalis (Zehr, Gohar, 2003, p. 8).

Atkuriamojo teisingumo koncepcijos turinys dažniausiai atskleidžiamas per tris skirtingas aiškinimo kryptis, vadinamomis susitikimo, reparatyvine ir transformuojančiąja koncepcijomis (Johnstone and van Ness, 2007, cituota van Ness, 2005, p. 2–3). Šios trys kryptys propaguoja skirtingus atkuriamojo teisingumo bruožus ir juos iškelia, kaip tos krypties

esmines idėjas, tačiau visos kartu, papildydamos viena kitą, sukuria vientisą atkuriamojo teisingumo aiškinimo analizę. Jas apjungus galimas toks atkuriamojo teisingumo modelio išgvildenimas, kaip siekimas atitaisyti nusikalstama veika ir netinkamu elgesiu padarytą žalą, tai geriausiai padaryti suinteresuotoms šalims, kurios savanoriškai sutinka, kad bendradarbiaudamos rastų sprendimą, o kai tai atsitiks, vėliau seks asmenų, požiūrių ir struktūrų transformacija (Johnstone and van Ness, 2007, cituota van Ness, 2005, p. 2–3). Kiekviena iš šių krypčių sutaria dėl atkuriamojo proceso poreikio ir vertės, tačiau kiekviena apima bruožus, kurių kitos neapima (Handbook on Restorative Justice programmes, 2006, p. 104).

Susitikimo koncepcijoje pagrindinis dėmesys skiriamas suinteresuotų šalių susitikimui, kad būtų galima aptarti nusikalstamą veiką, jos pasekmes, galimos restitucijos prielaidas ir socialinės taikos tikslą (Lucio, 2013, p. 2). Šios koncepcijos idėja yra tokia, kad suinteresuotoms šalims turi būti leidžiama susitikti ne vien tik formalizuotoje aplinkoje, kurioje dominuoja teisės profesionalai, kaip pavyzdžiui teismo salėje, bet skatinti ne tokius formalius susitikimus, kaip suinteresuotų šalių susitikimas tarpininkaujant teisės profesionalui, konferencijų tipo susitikimus ir pan. (Advokating for the inclusion..., 2021, p. 5).

Antroji idėja vadinama reparatyviąja kryptimi. Joje daugiausiai dėmesio skiriama nusikalstama veika padarytos žalos pašalinimui ar atlyginimui. Šios krypties šalininkai sutinka, kad lengviausiai tai padaryti per susitikimo koncepciją, tačiau neatmetami ir kiti būdai, nesuliejus šių dviejų krypčių (Lucio, 2013, p. 2–3). Ši kryptis nurodo, kad siekiama atpildo, kai įvykdoma nusikalstama veika, tam, kad būtų atstatyta pirmiau buvusi padėtis, tačiau atmeta bet kokias idėjas, kad norit pasiekti šio tikslo reikia sukelti pažeidėjui skausmą. Tai nors ir galėtų duoti trumpalaikės naudos pažeidėjo suvokimui, apie kilusias pasekmes jo veiksmų, bet aukai tai nesuteiktų jokios realios naudos, taip pat nėra veiksminga keičiant pažeidėjo elgesį. Esminė šios koncepcijos idėja yra atlyginti pažeidėjo padarytą žalą ir taip „ištaisyti padėtį“ bei tai įgyvendinti tokiu būdu, kad būtų užtikrinti aukų poreikiai (Advokating for the inclusion..., 2021, p. 5–6). Tiesioginės žalos pavyzdžiai yra turto praradimas, sugadinimas ar sunaikinimas, taip pat fizinis ar psichologinis asmens sužalojimas ir kiti, o netiesioginės žalos pavyzdžiai galėtų būti įvardinti tokie, kaip didėjanti baimė kaiminystėje, stiprėjantis neteisingumo jausmas. Žala galėtų būti atitaisyta pasitelkiant tokias priemones, kaip visuomeninės paslaugos, paslaugos natūra (Johnstone and van Ness, 2007, cituota van Ness, 2005, p. 2–3).

Trečioji idėja pavadinta transformacijos kryptimi. Ši koncepcija yra plačiausia, nes apima ne tik susitikimo ir žalos atlyginimo bruožus, tačiau ir sutelkia dėmesį į struktūrinį bei

individualų nusikalstamumo atsiradimą, siekia išspręsti tokias esmines priežastis, kaip skurdas ir veiklos stoka. Taip siekiama sukelti vidinę psichologinę transformaciją ir pokyčius (Lucio, 2013, p. 3). Šios krypties pagrindinė mintis yra ta, kad konfliktus reikia ne tik spręsti ir juos valdyti, bet taip pat svarbu atkreipti dėmesį į jų kilimo priežastis ir aplinkybes bei būtinybę tai keisti (Advokating for the inclusion..., 2021, p. 6). Teigiama, kad tai yra daugiau nei procesas ar rezultatas. Tai suteikia perspektyvą, kuri keičia požiūrį į save ir aplinkinius, taip pat ir į įtaką darančias ir varžančias struktūras (Johnstone and van Ness, 2007, cituota van Ness, 2005, p. 2–3).

Atkuriamojo teisingumo modelio koncepcija dar yra vystoma ir tobulinama, tačiau jos atraminės nuostatos yra pagrįstos nusikalstamos veikos padarymo priežastimis ir orientuotos į toje nusikalstamoje veikoje dalyvaujančių subjektų interesus bei vertybes. Formavimosi pagrindas yra patirtis, kuri atsiranda kas kartą įvykus nusikalstamai veikai, dėl to pats koncepcijos turinys yra pildomas ir kintantis, ieškant kuo veiksmingesnių metodų. Atsižvelgdama į nusikalstamos veikos padarymo priežastis ir turėdama tikslą atkurti pirminę padėtį, kuri buvo iki nusikalstamos veikos padarymo, koncepcija suformuota ir grindžiama trimis atraminiais ramsčiais, tokiais kaip nukentėjusysis, kaltinamasis ir visuomenė. Šių trijų pamatinių ramsčių sąveika, kuria siekiama visapusiškai užtikrinti kiekvieno iš jų interesų ir vertybių patenkinimą, yra grindžiama visa atkuriamojo teisingumo samprata.

Nukentėjusiojo aktyvaus dalyvavimo baudžiamajame procese svarbą pabrėžė ir Europos Sąjungos teisės aktai. Juose yra įtvirtinamos įvairios procesinės nukentėjusiojo teisės tokios, kaip teisė suprasti ir būti suprastam, teisė gauti informaciją apie savo bylą, teisė gauti informaciją nuo pirmo kontakto su kompetentinga valdžios institucija ir kitos procesinės teisės, kurios suteikia nukentėjusiajam galimybę daryti įtaką proceso eigai ir sprendimams. Taip pat numatytos ir kompleksinės priemonės, kurios atsižvelgiant į nukentėjusiojo emocinę būklę yra skirtos sušvelninti nukentėjusiojo patirtus išgyvenimus ir užtikrinti, kiek galima didesnes jų resocializacijos galimybes, per paramos aukoms tarnybų teikiamas paslaugas. Tokios paslaugos apima ne tik psichologinę pagalbą, tačiau ir konsultacijas finansiniais ar praktiniais klausimais, kurie yra susiję su nusikalstama veika bei kitas paslaugas. Akcentuojamas nukentėjusių lygiateisiškumas procese neatsižvelgiant į bet kokius kriterijus susijusius su pačiu aukos asmeniu, tokius kaip genetinės ypatybės, lytis, amžius, turtinė padėtis ir kitos (Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2012/29 kuria nustatomi būtinausių nusikaltimo aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai, kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR, 2012).

Tik skyrus nusikalstamos veikos aukoms ypatingą dėmesį dėl jų išskirtinės ir pažeidžiamos padėties, garantavus ne tik į aktyvų dalyvavimą procese nukreiptas teises, tačiau ir vadovaujantis humaniškais principais bus užtikrintas sklandus nukentėjusiojo dalyvavimas jam padarytos nusikalstamos veikos procese. Būtent tokį požiūrį į nukentėjusį formuoja atkuriamojo teisingumo koncepcija. Ji pabrėžia ne tik procesinių teisių garantijos būtinumą, tačiau ir išskirtinį paslaugų kompleksą, kuris orientuotas į nukentėjusiojo pažeidžiamą statusą dėl patirtų išgyvenimų, materialinės žalos ir vis procese atsinaujinančios bėjėgiškos būklės pojūčių.

Be kita ko, tokio baudžiamojo proceso modelio koncepcija negali būti taikoma be išimties visoms nusikalstamoms veikoms. „Atkuriamojo teisingumo sistema yra racionali, ne, nėra teigiama, kad šis modelis universalus, priešingai – nuolankiai pripažįstama, jog kai kurių kaltininkų atžvilgiu (pavyzdžiui organizuoto nusikaltumo ir kt. atveju) yra būtina taikyti tradicines baudžiamosios justicijos priemones. Tačiau esminis dalykas – kiekvienoje situacijoje, kurioje kilo konfliktas, yra būtina mėginti jį spręsti“ (Michailovič *et al.*, 2014, p. 5).

Apibendrinant, galima teigti, kad atkuriamojo teisingumo modelio taikymo reikšmė, nusikalstamų veikų tyrimo ir nagrinėjimo baudžiamajame procese, yra akivaizdi. Kiekvienos konkrečios nusikalstamos veikos sprendime užtikrinamas ne tik teisinis konflikto išsprendimas, bet ir socialinė taika. Atkuriamojo teisingumo modelio veiksmingumas slypi jo koncepcijos ištakose, orientuotose į deviacinio elgesio kilimo priežasčių suvokimą. Veikdamas kaip atoveiksmis deviacinio elgesio sukeltoms priežastims, jis geba užtikrinti tikslų pasiekimą. Atkuriamojo teisingumo modelio veikimo principai yra tęstinė reakcija veikianti vienoje plotmėje su priežastimis. Yra pasiekiami tokie tikslai, kaip nukentėjusiojo interesų ir poreikių patenkinimas, pašalinant ar atlyginant jam sukeltą žalą, kaltinamojo suvokimas savo veiksmų padarinių ir gailėjimasis, siekis susitaikyti su auka, resocializacija. Visuomenės interesų užtikrinimas, nes grąžinamas narys, kurio deviacinio elgesio tikimybė sumažėja, grąžinus į visuomenę jį būtent tokiu būdu, taigi, neretėja visuomenės gretos ir nevyksta susikaldymas. Sutaupomi valstybės finansiniai ištekliai, kurie skiriami tradiciniam baudžiamajam procesui ir gali būti panaudoti kitoms reikmėms. Tokiu būdu, kiek įmanoma labiau yra atkuriamas prieš nusikalstamą veiką buvusi padėtis. Atkuriamojo teisingumo modelis neturėtų būti taikomas visų nusikalstamų veikų atžvilgiu, nes tai priklauso nuo nusikalstamos veikos pobūdžio ir laipsnio. Kiekvienu konkrečiu atveju turi būti atsižvelgta ar modelis bus veiksmingas, ar vis dėlto proceso tikslai nebus pasiekti be tradicinės baudžiamosios politikos priemonių taikymo.

Bet kokiū atveju kiekvieną nusikalstamą veiką turi būti stengiamasi išspręsti kuo labiau pašalinant nusikalstama veika pablogėjusią padėtį.

2. Atkuriamojo teisingumo bruožai ir modeliai

Atkuriamojo teisingumo koncepcija praktikoje gali būti taikoma tik per priemones, kuriose užkoduoti tam tikri bruožai ir pagrindinės idėjos. Kai tokiu būdu koncepcija pritaikoma praktikoje, ji gali veikti ir atsakyti į teorinio lygmens klausimus, susijusius su jos veiksmingumu. Visi atlikti tyrimai ir susisteminti gauti rezultatai yra pagrįsti bet kokio koncepcijos veikimo pritaikymo konkrečioms situacijoms, susiklostančioms kasdienėje visuomenės socialinėje aplinkoje.

Atkuriamojo teisingumo koncepcija taikoma praktinėse situacijose, pritaikant tam tikrus modelius. Plačiausiai žinomi modeliai yra tokie, kaip sprendimo priėmimas „Apskritojo stalo“ principu, konferencijos – pasitarimai, nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacija bei kiti (Handbook on Restorative Justice programmes, 2020, p. 24). Nors visi modeliai yra skirtingi ir turi skirtingas taikymo plotmes bei sąlygas, tačiau visus juos vienija tam tikri bruožai, būdingi visai atkuriamojo teisingumo koncepcijai. Prieš pradėdant platesnę modelių analizę svarbu apžvelgti atkuriamojo teisingumo programų ypatumus.

Tinkama ir lanksti reakcija į nusikalstamos veikos aplinkybes, suinteresuotas įvykio šalis, sudaro galimybes kiekvieną nusikalstamą veiką nagrinėti individualiai. Svarbus bruožas yra tai, kad dominuojančių subjektų atsakas į nusikalstamas veikas turi būti toks, kad užtikrintų kiekvieno įvykyje dalyvaujančio asmens orumą ir lygybę, ugdytų supratimą ir skatintų socialinę harmoniją reabilituojant aukas, pažeidėjus ir visuomenės narius. Atkuriamojo teisingumo modeliai pasireiškia priešingu poveikiu oficialiai baudžiamojo teisingumo sistemai ir jos sukeliama stigmatizuojančiam poveikiui pažeidėjui. Metodai gali būti naudojami ir derinami su įprastiniais baudžiamosios justicijos procesais ir sankcijomis, taip pat skirti ne tik konfliktų sprendimui jiems jau įvykus, tačiau ir priežastims, sukeliančioms tokius konfliktus, analizuoti bei šalinti. Taikant šiuos metodus atsižvelgiama į aukų poreikius ir padarytą žalą. Jie skatina pažeidėją suprasti savo padarytos žalos pasekmes, tokio elgesio priežastis ir prisiimti atsakomybę už atsiradusius padarinius. Pažymėtina, kad lankstumas ir įvairumas leidžia juos pritaikyti prie skirtingų valstybių teisinių sistemų ir integruoti į jas, pritaikyti prie teisinės tradicijos, principų ir pagrindinių filosofijų. Metodai yra tinkami ir gali būti pritaikyti ne tik skirtingo pobūdžio nusikalstamoms veikoms, bet ir skirtingo pavojingumo laipsnio nusikalstamoms veikoms, įskaitant ir labai sunkius nusikaltimus. Toks reagavimas, pritaikant modelius yra tinkamas tokiuose konfliktuose, kur tarp suinteresuotų šalių yra jaunas pažeidėjas, taip įdiegiant jam naujus įgūdžius ir vertybes. Pripažįstamas išskirtinis visuomenės

dalyvavimo vaidmuo, kaip pagrindinė nusikaltimų ir socialinių sutrikimų prevencija ir reagavimas į juos (Handbook on Restorative Justice programmes, 2006, p. 7–8).

Nėra vieno konkretaus šaltinio, kuris apibrėžtų visus atkuriamojo teisingumo modelius. Kiekviena valstybė gali ne tik naudoti kitų valstybių praktikoje pritaikytus modelius, bet ir susikurti savus, tinkančius prie jos kultūrinių, socialinių, teisinių ar istorinių veiksnių. Dėl šios priežasties toliau analizuojami bendriausi ir plačiausiai taikomi atkuriamojo teisingumo modeliai (Uscila, 2007, p. 63).

Sprendimo priėmimas „Apskritojo stalo“ principu modelis pradėtas taikyti 1991 m. Kanadoje ir Šiaurinėje Jungtinių Amerikos Valstijų dalyje. Priešingai negu kai kurie kiti aptariami modeliai, šis gali būti taikomas ne tik tada, kai pažeidėjas yra jauno amžiaus, bet ir tada, kai nusikalstamą veiką padarė suaugęs asmuo. Šio modelio išskirtinis bruožas yra tai, kad kiekvienas proceso dalyvis: suinteresuotos šalys, profesionalūs teisininkai, visuomenės atstovai, turi teisę išsakyti savo nuomonę, pareiškimus, pasiūlymus, pageidavimus. Tiek suinteresuotos šalys, tiek profesionalūs atstovai bei visuomenės nariai dalyvauja lygiateisiškai tokiam procese ir turi teisę pasisakyti nepriklausomai nuo savo atstovaujamos grupės. Šis modelis vadovaujasi tokiais humaniškais principais, kaip tarpusavio pagarbos, savanoriškumo, galimybės pasisakyti ir kt. Esminis reikalavimas, kuris turi būti išpildytas norint taikyti šį modelį yra tai, kad pažeidėjas turi pripažinti savo neteisėtus veiksmus, jausti atsakomybę už juos ir yra įžvelgiamos realios sąlygos, kad tokio pažeidėjo elgesys gali pasikeisti. Šiuo modeliu galima ne tik išsiaiškinti nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes, priežastis bei pasekmes, tačiau ir užtikrinti suinteresuotų šalių poreikius. Šis modelis bus sėkmingas tik tuo atveju, jeigu visos susirinkusios asmenų grupės, turinčios skirtingą statusą procese, bendradarbiaus ir sieks vieningo tikslo. Tvarkos procese užtikrinimui yra paskiriamas „prižiūrėtojas“, kuris vadovauja procesui ir palaiko procese tvarką (Uscila, 2007, p. 63–64). Plačiausiai jais naudojamasi Aliaskoje, Minesotoje, Oregono, Teksaso, Masačusetso ir Kolorado valstijose. Šio modelio įgyvendinimo platformos pagrinde yra sunkių nusikaltimų atvejai, bendruomenės ir mokyklų konflikto atvejai bei vaiko apsaugos ir jo teisių užtikrinimo atvejai (Michailovič *et al.*, 2014, p. 53–54). Diskusija, tarp dalyvaujančių procese prie apskritojo stalo, yra skirta sprendimo priėmimui dėl geriausio būdo išspręsti konkretų konfliktą (Lucio, 2013, p. 5). Apskritojo stalo modelio taikymui yra išskiriami tokie kriterijai, kaip nustatyti ar konkreti konflikto situacija yra tinkama spręsti šiuo modeliu, dalyvaujančių procese dalyvių paruošimas šio modelio įgyvendinimui. Pagrindinis tikslas yra sutarimo ieškojimas tarp visų dalyvaujančiųjų, priimti sprendimus, kurie turės įtakos tolimesniems

veiksmams ir užtikrinti, kad pažeidėjas laikysis susitarimo (Handbook on Restorative Justice programmes, 2020, p. 31). Apskritojo stalo proceso svarba iškeliamą aukščiau už rezultato svarbą, nes pats procesas duoda apčiuopiamą naudą dalyvaujančių asmenų poreikių patenkinimui, nors pats procesas yra vykdomas ilgą laiką (Handbook on Restorative Justice programmes, 2006, p. 24).

1989 m. Naujojoje Zelandijoje įdiegtas konferencijų-pasitarimų modelis. Šis modelis taikomas nepilnamečių pažeidėjų konfliktams spręsti. Plačiausiai taikomas Didžiojoje Britanijoje, Australijoje, Kanadoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose konfliktuose dėl smurto artimoje aplinkoje ir konfliktams, kuriuose buvo panaudotas smurtas tarp nepilnamečių. Šis modelis taip pat pasižymi procese dalyvaujančių asmenų gausa, nes dalyvauja ne tik pačios suinteresuotos šalys, tačiau ir artimos aplinkos asmenys, valstybinių institucijų atstovai, bendruomenės nariai bei teisininkai. Pradžioje modeliu buvo iškeltas pagrindinis tikslas, tai yra sukurti neformalią aplinką bei nagrinėjimo procedūrą ir taip įtraukti nusikaltusį asmenį į procesą. Buvo siekiama nepilnamečio pažeidėjo įtraukimo į aktyvų procesą, konflikto nagrinėjimą, jo atsakomybės už sukeltus padarinius suvokimą ir prisiėmimą. Tokiu būdu mažinant stigmatizaciją, nes parodoma kiek žmonių patyrė žalą, dėl tokio pažeidžiančio taisyklės elgesio. Į procesą įtraukiama ne tik auka bei jos artimieji, tačiau ir pačio nepilnamečio pažeidėjo artima aplinka, jį supantys asmenys, taip pat kiti bendruomenės nariai. Modelis derina privalomumą su bet kada galimu pasitraukimu iš modelio taikymo, tai yra valstybė įpareigoja tokį modelį pritaikyti ir išbandyti jo galimybes kiekvienu atveju, kuris atitinka tokio modelio taikymo sąlygas, tačiau suinteresuotos šalys gali iš tokio modelio bet kuriuo momentu pasitraukti, taip koreliuojant privalomumui su savanoriškumu. Privalomumu yra siekiama tokių gėrių, kaip stigmatizacijos kuo didesnio sumažinimo jauno asmens atžvilgiu, siekiama sumažinti prielaidas bei aplinkybes, kurios gali daryti įtaką tolesniam netinkamam jauno pažeidėjo elgesiui, subkultūros palaikymui jaunų asmenų tarpe ir tolesniam priklausymui vienokiai ar kitokiai grupei, kuri propaguoja elgesį pažeidžiantį teises taisykles ir socialines normas. Savanoriškumas užtikrina, kad šalys išlaikytų galimybę konfliktą spręsti įprastu teisiniu būdu. Šis metodas turi keturias sudedamąsias dalis, kurias įvykdžius galima tikėtis teigiamo rezultato gaunamo pritaikius modelį. Parengiamojoje stadijoje, tarpininkas susipažįsta su surinkta konflikto medžiaga, konsultuojasi su kontaktuojančiomis institucijomis, numato tikslus, kurių bus siekiama vėlesnėse stadijose ir rengiasi susitikimui su šalimis. Esminėje pasitarimo stadijoje, po suinteresuotų šalių pasakojimų bei nuomonių ir dialogo, toliau aiškinamasi konflikto aplinkybes, diskutuojama dėl žalos atlyginimo, teikiami pažeidėjo

pusės pasiūlymai žalai pašalinti ar atlyginti, kai sprendimas yra priimamas, sutarimas laiko tarpas sprendimą įvykdyti, taip pat susitarimas įtvirtinamas raštu. Popositariminė stadija yra svarbi tuo, kad joje tvarkomi visi formalumai, aiškinama tvarka jeigu nepriimamas sprendimas, taip pat pasirašomi visi susitarimą įtvirtinantys dokumentai. Paskutinėje, kontrolinėje stadijoje, yra tikrinama ir prižiūrima, kaip vykdomas sprendimas, ar atsistato socialinė taika tarp šalių bei įsitikinama, kad konfliktas tikrai išspręstas (Uscila, 2007, p. 64–65).

Bendruomenės nuostolių atlyginimo modelis buvo pradėtas taikyti 1980 m. Australijoje. Šio modelio išskirtinumas yra tas, kad jį įgyvendina bendruomenės nuostolių atlyginimo tarnybos, kurios yra sudarytos iš bendruomenės narių ir jų tikslas yra išspręsti ginčą taikiai, siekiant kompromiso. Tarnybą sudaro specialiai apmokyti bendruomenės narių grupės. Šis modelis pirmiausiai buvo pritaikytas nepilnamečių pažeidėjų nusikalstamoms veikoms, tačiau ilgainiui išplėtotas ir dabar jau gali būti taikomas ir suaugusiems pažeidėjams, taip pat nesunkių nusikaltimų atvejams. Šio modelio pagrindinis tikslas yra įtraukti visuomenę į procesą ir užtikrinti jos dalyvavimą konflikto sprendime, taip skatinant jauną pažeidėją prisiimti atsakomybę už savo netinkamus veiksmus, suvokti kilusių padarinių esmę. Susitikimų metu, tarnybos nariai su jaunu pažeidėju aptaria jo netinkamus veiksmus, aiškinasi sukeltas neigiamas pasekmes. Vėliau aptaria su pažeidėju jam siūlomų nuobaudų sąrašą, taip siekiant priimti bendrą sprendimą kartu su pažeidėju ir nustati terminą bei būdus kilusiai žalai pašalinti ar atlyginti. Tokį susitarimą pasiekus, tarnyba kontroliuoja ir prižiūri pažeidėjo veiksmus, susitarimo sąlygų laikymąsi. Suejus nustatytam terminui, tarnyba informuoja teismą apie pažeidėjo susitarimo laikymąsi, jo veiksmus, kaip atlygino ar pašalino padarytą žalą sukeltą savo neigiamais veiksmais (Uscila, 2007, p. 65–66). Šis modelis susilaukia kritikos, nes neišpildoma viena iš pagrindinių atkuriamojo teisingumo koncepcijos sąlygų – į procesą nėra įtraukiama auka, kurios dalyvavimą pabrėžia atkuriamojo teisingumo samprata (Declan, 2003 cituota Uscila, 2007, p. 66).

Šeimų sueigos modelis pirmą kartą pritaikytas 1989 m. Naujojoje Zelandijoje. Šiuo modeliu buvo siekiama sukurti alternatyvą teisminei nagrinėjimui. Į tokį procesą kviečiami ne tik auka ir pažeidėjas, tačiau ir jų šeimos. Diskusijos metu ieškoma abi šeimas tenkinančio kompromisinio sprendimo kaip konflikto panaikinimo rezultato (Michailovič *et al.*, 2014, p. 51). 1990 m. šeimos grupės konferencijų modelis perkeltas į Australiją ir pritaikytas Wagga Wagga mieste (Raye, Roberts, 2007 cituota Michailovič *et al.*, 2014, p. 51). Modelis organizuotas taip, kad vadovaujant neutraliam tarpininkui susitinka auka bei pažeidėjas su savo šeimomis ar kitais artimais žmonėmis. Susitikime gali dalyvauti ne tik suinteresuotos šalys ir

jas palaikantys asmenys, tačiau ir kiti dalyviai, tokie kaip bendruomenės nariai, socialinių įstaigų darbuotojai ir kt. Modeliu siekta įprastų tikslų, tai yra įtraukti jauną pažeidėją į procesą, aktyviai jame dalyvauti, prisiimti atsakomybę už savo veiksmus ir kaip įmanoma labiau pašalinti ar atlyginti padarytą žalą. Šio modelio ypatumas, kad jame dalyvauja, ne tik abiejų šalių šeimos, tačiau sprendimo ieškoma tokio, kuris tiktų abejoms šeimoms. Remiantis šiuo modeliu buvo sprendžiamos visos jaunų pažeidėjų bylos, jeigu tik jos atitikdavo modeliui keliamus reikalavimus. Įvykdžius visas sąlygas, priėmus kompromisinią sprendimą, kuris tenkina abi šalis, įvykdžius nepilnamečiui numatytus įpareigojimus, byla nebūdavo perduodama į teismą. Šis modelis buvo taikomas sprendžiant įvairaus pobūdžio konfliktus, įskaitant nusikalstamas veikas nuosavybei, sveikatai, vaikų gerovės neužtikrinančius konfliktus. Modelis daugiausiai taikomas nesunkių nusikalstamų veikų atvejais, tačiau gali būti taikomas ir sunkių bei pakartotinai daromų nusikalstamų veikų atvejais. Pastebima problematika, kad šiuo modeliu yra menkinamas procesas, nes auka gali jame fiziškai nedalyvauti. Šis modelis gali būti taikomas ir tada, kai nėra nustatyta auka, ją atstovaujant visuomenės nariams (Michailovič *et al.*, 2014, p. 51–53). Toks modelis labiausiai paplitęs ir geriausiai įsitvirtinęs Naujosios Zelandijos nepilnamečių baudžiamojoje justicijoje. Jame didžiausias dėmesys skiriamas pažeidėjo gėdos jausmui sukelti ir tai panaudoti teigiamiems tikslams pasiekti. Šis modelis atsirado kaip reakcija į nepilnamečių gerovės ir teisingumo sistemos krizę ir vietinių maorių gyventojų kritikos dėl primestos svetimos kolonijinės sistemos taikymo ir vystymo. Įprasta teismų sistema paliekama, kaip atsarginė priemonė nepilnamečių konfliktams spręsti. Jo specifiškumas yra tas, kad modelis turi būti pritaikytas prie šeimų poreikių ir kultūrų. Nors tarpininkas yra nešališkas, tačiau jis yra atsakingas už schemas parengimą, kuriame turi būti apžvelgtos priežastys ir žalos atlyginimo realumas, be kita ko, pažeidėjo šeima parengia siūlymą dėl žalos atlyginimo. Šis metodas dar kitaip vadinamas šeimos įgalinimo metodu, nes yra ne tik įtraukiama šeima, tačiau ji taip pat aktyviai dalyvauja, kaip ir pats pažeidėjas (Zehr, Gohar, 2003, p. 50–52). Pats procesas vyksta etapais. Pirmiausia, pareigūnas perskaito pranešimą apie pažeidėjo asmenybę ir jo padarytą nusikalstamą veiką. Tada pažeidėjas pasisako dėl perskaityto pranešimo jo atžvilgiu, taip pat pripažįsta savo kaltę arba ją neigia. Jeigu pažeidėjas kaltės nepripažįsta, byla perduodama nagrinėti teismui, o jeigu pripažįsta yra suteikiamas žodis aukai pasisakyti apie pažeidimą, turinyje pasisakymo gali ne tik išreikšti savo nuomonę, apibūdinti pojūčius patirtus pažeidimo metu, tačiau ir užduoti pažeidėjui klausimų. Šis modelis išskirtinis tuo, kad pažeidėjas neturi teisės užduoti klausimų aukai. Tik po aukos pasisakymo jis gali atsakyti į užduodamus

klausimus, paaiškinti savo elgesio motyvus, versijas, priežastis ir kitas aplinkybes, kurios jo manymu yra svarbios. Po šios diskusijos, kiekviena iš šalių turi įvardinti, kokių sprendimų ir rezultatų tikisi iš šio proceso. Šiame modelyje pažeidėjas taip pat įpareigojamas atsiprašyti aukos (Uscila, 2007, p. 66–68).

Aukos ir nusikaltėlio mediacija yra vienas iš labiausiai žinomų alternatyvių metodų, taikomų daugelyje pasaulio valstybių. Šis modelis pirmą kartą pritaikytas 1970 m. Kanados mieste Kičeneryje, vykdant eksperimentą, kai pareigūnas įtikino teisėją, jog du nepilnamečiai pažeidėjai turi susitikti su savo nusikalstamos veikos auka. Po susitikimo, teisėjas, kaip būtiną sąlygą, nurodė atlyginti aukai padarytą žalą. Iki 1989 m. mediacija buvo vienintelis išplėtotas modelis, kaip esamoms teisės sistemoms alternatyvi priemonė (Michailovič *et al.*, 2007, p. 49). Aukos ir nusikaltėlio susitaikymo programos yra skirtos ne tik aukos poreikiams tenkinti, tačiau ir užtikrinti, kad pažeidėjai būtų atsakingi už savo nusikalstamas veikas. Tarpininkas, prieš suinteresuotoms šalims susitinkant „akis į akį“, susitinka su abejomis šalimis ir gali joms padėti pasiruošti bendram susitikimui. Tai daroma dėl kelių tikslų, tokių kaip vengimas antrinio aukos emocinio traumavimo bei užtikrinimas, kad pažeidėjas suprato savo veiksmų pasekmes, gailisi dėl savo padarytos nusikalstamos veikos ir nuoširdžiai nori susitikti su auka. Į susitikimą suinteresuotas šalis dažnai lydi artimas asmuo, tačiau diskusijoje dažniausiai jis nedalyvauja. Ne visada suinteresuotų šalių tiesioginis kontaktas yra įmanomas ar pageidautinas, tokią situaciją padeda išspręsti tarpininko susitikimas su kiekviena iš šalių atskirai ar paeiliui vienas po kito. Norint taikyti šį atkuriamojo teisingumo modelį, turi būti išpildytos trys pagrindinės sąlygos, tai yra pažeidėjas turi prisiimti atsakomybę už savo pažeidimą arba neneigti savo kaltės, kad padarė tokį pažeidimą, abi suinteresuotos šalys turi būti priėmusios sprendimą dalyvauti mediacijos procese ir abi šalys procese turi jaustis saugios. Mediacijos tikslas yra kuo didesnis žalos atlyginimas aukai, tačiau tarpininkas padeda šalims pasiekti tokį susitarimą, kuris tenkintų abiejų šalių poreikius ir interesus (Handbook on Restorative Justice programmes, 2006, p. 17–18). Mediacijos procesas, kaip ir anksčiau aptartuose modeliuose, skirstomas į tam tikrus etapus, tokius kaip bylos registravimas (mediacijos inicijavimas), atvejo analizė mediacijos centre, individualūs mediatoriaus pokalbiai su suinteresuotomis šalimis, bendri susitikimai, susitarimo dėl susitaikymo pasirašymas, susitarimo įvykdymo kontrolė (Uscila *et al.*, 2007, p. 69–72). Atkuriamojo teisingumo koncepcijos tyrinėtojai M. S. Umbreit ir G. Bazemore iškelia mediacijos procesui tris tikslus, kuriuos įvardina, kaip aukų atsistatymo po nusikalstamos veikos siekį, sudarant saugią ir valdomą aplinką jų susitikimui su pažeidėju, išskirtinai savanoriškais pagrindais, taip

pat suteikimą galimybės pažeidėjui sužinoti apie jo pažeidimo įtaką nukentėjusiajam ir prisiimti atsakomybę už tokį savo elgesį bei sudaryti sąlygas suinteresuotoms šalims parengti tokį konflikto sprendimo planą, kad būtų atsižvelgta į sukeltos žalos reikšmę (Developing alternative understandings of security..., 2013, p. 16).

Netiesioginis tarpininkavimas pasižymi tuo, kad tarp suinteresuotų šalių neįvyksta tiesioginis kontaktas. Jos bendrauja per nešališką tarpininką netiesiogiai. Tokiu atveju bendraujama tarp šalių laiškais, vaizdine ar garsine medžiaga, kai tarpininkas perduoda šias laikmenas, su jose esančia svarbia informacija, kitai šaliai. Ši forma tinkama ypač tokiais atvejais, kai tarp suinteresuotų šalių yra galios disbalansas, pavyzdžiui šeimos įvykusių konfliktų atveju, nes tai padeda išvengti didesnės žalos ir apskritai sudaro galimybę šalims bendrauti. Pabrėžtina, kad nors tarpininkas tik perduoda informaciją vienos suinteresuotos šalies, kitai, tačiau ir jo perdavimas, ištransliavimas turimos informacijos, kaip jis tai padaro, gali turėti įtakos ne tik komunikacijos turiniui, tačiau ir galutiniam rezultatui. Tiesioginio tarpininkavimo forma gali būti panaudota tik tada, jeigu abi šalys savanoriškai sutinka su tokia forma. Be šių dviejų labiausiai taikomų mediacijos formų žinoma ir mažiau naudojama pakaitinė aukos ir pažeidėjo mediacija. Jos metu viena ar kita suinteresuota šalis yra atstovaujama atstovo, kuris dalyvauja tos šalies vietoje. Ši forma veiksminga, nes pažeidėjas gali prisiimti atsakomybę už savo elgesio pasekmes asmens, kuris nėra tiesiogiai susijęs su jomis, akivaizdoje. Atstovaujant aukoms, atstovas gali išsakyti aukos išgyvenimus ir klausimus, tokiu būdu, kai aukos papasakoja atstovams, o jie perpasakoja mediacijos proceso metu (Developing alternative understandings of security..., 2013, p. 17).

Mediacijos modelis yra taip plačiai paplitęs ir taikomas, kad yra išskiriami įvairūs tarpininkavimo stiliai.

Pagalbinis tarpininkavimas labiausiai pasižymi tokia savybe, kaip neutralumas. Užduodami klausimai, požiūrių ir pasisakymų neutralizavimas, interesų ir kompromisų ieškojimas, tarp suinteresuotų šalių, ir padeda joms rasti ir vertinti galimus konflikto sprendimo variantus, nepateikiant paties tarpininko patarimų, rekomendacijų ar nuomonės diskutuojamais klausimais (Developing alternative understandings of security..., 2013, p. 18).

Vertinamojo tarpininkavimo stiliuje, tarpininkas ne retai yra ir nagrinėjamo konflikto pobūdžio ekspertas, daro didesnę įtaką procesui nei pagalbinio tarpininkavimo stiliuje, išsakydamas rekomendacijas, patarimus, savo nuomonę aptariamais klausimais. Gali nurodyti suinteresuotų šalių siūlomų sprendimų variantų teigiamus ir neigiamus aspektus. Šiame stiliuje ne itin krepjamas dėmesys į aukos išgyvenimus, suinteresuotų šalių emocijas, tarpusavio

bendravimą ir socialinius santykius, dėl to nėra labai tinkamas spręsti konfliktams, kurie susiklosto dėl baudžiamosios justicijos teisinių santykių. Civilinių teisinių santykių nesutarimams spręsti, ypač verslo ginčams, šis stilius yra veiksmingesnis (Developing alternative understandings of security..., 2013, p. 18).

Transformacinis mediacijos stilius pabrėžia suinteresuotų šalių įgalinimą. Nors tai yra artimiausias stilius pagalbiniam, tačiau jis labiau siekia, kad šalys kuo labiau pripažintų viena kitos požiūrį. Tokiu būdu yra siekiama pakeisti šalių santykius tarpininkavimo metu ir pasiekti pripažinimą per išsakytas nuomones. Priešingai nei vertinamajame stiliuje, čia labiau orientuojamasi į šalių bendravimą, išdiskutavimą, emocinių aspektų svarbą reiškiant nuomonę ar požiūrį. Sėkmingu tarpininkavimu laikomas net toks procesas, kuris nors ir neišsprendžia konflikto ir neranda kompromiso, bet suteikia situacijos, dėl kilusio konflikto, aiškumo kiekvienai iš šalių, pagerina supratimą, net jeigu šalys ir negali susitarti (Foss *et al.*, 2012 cituota Developing alternative understandings of security..., 2013, p. 18).

Naratyvinis tarpininkavimas yra grįstas tokiomis idėjomis, kaip pokalbiai ir diskusijos, tai daugiau psichologiniais aspektais grįstas stilius, nes siekiama, kad suinteresuotos šalys nesąmoningai išsipasakotų ir taip būtų sužinoma apie konflikto pobūdį ir suvokimą iš suinteresuotų šalių, kaip asmenybių. Tarpininkas skatina šalis sukurti kitą „istoriją“, kurioje konfliktą pakeičia susitarimas, vedantis suinteresuotas šalis į rezultatą, sprendimo priėmimą (Developing alternative understandings of security..., 2013, p. 18–19).

Visi išvardinti mediacijos stiliai aktualūs tose valstybėse, kuriose yra taikomas tarpininkavimo institutas apskritai, kaip teisinių ginčų sprendimo alternatyva. Mediacijos procesui išsigryninus iš palengvinančio stiliaus, veiksmingiausių rezultatų turėtų būti tikimasi iš transformacinio ir naratyvinio stiliaus. Esminis skirtumas tarp visų stilių yra tarpininko vaidmens pobūdis ir pasirinkta bendravimo technika. Svarbu pastebėti, kad mediacijos metodas turi būti kruopščiai suderintas su stiliumi, tik tada galimas sėkmingas procesas (Developing alternative understandings of security..., 2013, p. 19).

Priešingai negu kiti atkuriamojo teisingumo modeliai, mediacija yra pirmiausiai orientuota į aukos ir pažeidėjo dialogą, o ne į susitarimą. Daugelyje tokių tarpininkavimo procesų pabaigoje pasirašomas susitarimas tarp suinteresuotų šalių, tačiau jis laikomas antraeilium aspektu, prieš pirminį dialogą tarp aukos ir pažeidėjo. Dialogas patenkina emocinius ir informacinius suinteresuotų šalių poreikius. Patenkinus tokios rūšies poreikius, kyla pagrįstas pagrindas teigti, kad pažeidėjo elgesys ateityje pasikeis tinkama linkme, taip pat tai ugdo pažeidėjo empatijos jausmą aukos atžvilgiu. Teigiama, kad atlikti tyrimai nustatė, jog

pasiektas susitarimas proceso pabaigoje yra mažiau svarbus, nei galimybė aukai išsakyti savo išgyvenimus bei tiesiogiai pasikalbėti su pažeidėju apie kilusį konfliktą tarp jų (Umbreit, Lewis, 2015, p. 38).

Apibendrinant, galima teigti, kad išdėstyti atkuriamojo teisingumo bruožai, kuriais daugiau ar mažiau yra grindžiami visi modeliai, tiesiogiai siejasi su atkuriamojo teisingumo koncepcija ir jos turiniu. Būtent išvardinti bruožai numato kokių tikslų turi būti siekiama kuriant ir taikant atkuriamojo teisingumo modelius. Nurodoma, kokiais proceso vyksmo principais turi būti pagrįstas kiekvienas iš modelių ir kaip jis turi būti parenkamas bei priderinamas ne tik prie pažeidimo rūšies, tačiau ir prie suinteresuotų šalių bei jų poreikių. Taigi, kertiniai aspektai skiriantys modelius vienus nuo kitų yra nusikalstamos veikos pobūdis ir suinteresuotų šalių ypatumai. Tokiu būdu yra pasirenkama kokią modelį taikyti konkrečioje situacijoje, kad jis leistų pasiekti veiksmingiausią rezultatą.

3. Atkuriamojo teisingumo privalumai, palyginus su formalaus baudžiamojo teisingumo modeliu

Aptarus, atkuriamojo teisingumo koncepcijos esmę bei pritaikymą ir veikimą praktikoje per skirtingus modelius, svarbu pastebėti, kad daugelio pasaulio valstybių baudžiamosios teisės sistemos yra grindžiamos ir paremtos būtent formaliu baudžiamojo teisingumo modeliu. Pažymėtina, kad atkuriamojo teisingumo koncepcija išsivystė ir yra plėtojama, kaip alternatyva bei atspirties taškas stebint formalaus baudžiamojo teisingumo modelio trūkumus, siekiant tobulinti įprastą baudimu grįstą sistemą ir siekti kiek įmanoma daugiau naudos visiems kiekviename konkrečiame procese dalyvaujantiems subjektams.

Anksčiau išanalizavus atkuriamojo teisingumo koncepcijos esmę, pagrindines idėjas, bruožus, įtvirtintas priemones, kurios pasitelkiamos koncepcijos pritaikymui praktikoje, pastebėtina, kad esminis aspektas yra sugretinimas atkuriamojo teisingumo koncepcijos su formaliu baudžiamuoju teisingumu, panašumų bei trūkumų išgryninimas bei koncepcijų koreliacija vienoje bendroje baudžiamosios teisės sistemoje, dėl šių priežasčių toliau aptariami koncepcijų privalumai bei trūkumai ir apžvelgiamas atkuriamojo teisingumo koncepcijos santykis su Lietuvos baudžiamosios teisės sistemoje įtvirtintomis baudžiamojo teisingumo koncepcijos normomis, kurios skirtos baudžiamajam procesui Lietuvoje reglamentuoti.

Atkuriamasis teisingumas pasižymi šešiomis vertybėmis, kurios iš esmės atskiria šią koncepciją nuo kitų. Pabrėžtina, kad atkuriamojo teisingumo koncepcijos dėmesys yra sukcentruotas į aukų ir visuomenės, kurie nukentėjo dėl pažeidėjo padarytos nusikalstamos veikos, gėrių atstatymą ir atkūrimą, o ne į brangų pažeidėjo nubaudimą. Aukos vaidmuo baudžiamajame procese turi išskirtinę vertę, propaguojamas dalyvavimo būtinumas, indėlis į proceso eigą. Koncepcija reikalauja, kad pažeidėjas būtų atskaitingas tiesiogiai tam asmeniui ir (arba) bendruomenei, būtent tiems, kurie nukentėjo nuo jo veiksmų. Skatinamas atitaisomasis atsakas aukų ir bendruomenės poreikiams, kai pažeidėjas yra patraukiamas atsakomybėn. Daugiausia dėmesio pažeidėjo atveju yra sutelkiama ne į tai, kad jis būtų nubaudžiamas kuo griežčiau, tačiau į tai, kad jis savanoriškai prisiimtų atsakomybę ir atlygintų ar pašalintų sukeltą žalą bei supratęs savo klaidą, ateityje vengtų ją kartoti ir persvarstytų savo elgesį. Atkuriamasis teisingumas pripažįsta bendruomenės atsakomybę už socialines sąlygas, kurios prisideda prie pažeidėjo netinkamo elgesio ir daro jam esminę įtaką (Umbreit, Lewis, 2015, p. 10–11). Galutiniai atkuriamojo teisingumo tikslai yra aukų patirtų išgyvenimų sušvelninimas ir sukeltų padarinių aukai šalinimas, pažeidėjo resocializacija ir atskaitomybė,

aukos įgalinimas, susitaikymas, padarytos žalos atlyginimas, bendruomenės įsitraukimas ir konflikto tarp visų susijusių šalių sprendimas, kas lemia būtiną visų šalių dalyvavimą (Difference between Restorative justice..., 2015).

Formalus baudžiamojo teisingumo modelis pasižymi kitokios komplektacijos vertybėmis. Ši koncepcija yra grįsta baudimo idėja, taip pagrindinį dėmesį skiriant pažeidėjo nubaudimui, o ne jo integracijai ir resocializacijai į visuomenės gretas. Bausmė yra vertinama kaip tinkamiausias atsakas į nusikalstamą veiką ir toks atsakas yra moraliai priimtinas. Svarbu pabrėžti, kad bausmė visada yra skiriama proporcinga atsižvelgiant į padarytos nusikalstamos veikos pobūdį ir pavojingumo laipsnį. Taip pat užtikrinamas lygiateisiškumo principas, kad bausmė skiriama konkrečiai kiekvienam asmeniui, kuris padarė veiksmus, turinčius nusikalstamos veikos požymių, nepriklausomai nuo jokių jo asmeninių savybių, bruožų, pažiūrų, skiriama bausmė yra adekvati ir įvertinta kiekvienu konkrečiu nusikalstamos veikos padarymo atveju (Difference between Restorative justice..., 2015).

Siekiant visapusiško šių dviejų skirtingų koncepcijų atribojimo ir aspektų, kuriais jos yra grindžiamos, vienodo išvedimo, daugelis autorių siūlo šių koncepcijų palyginimą lentelės pobūdžio analize, sugretinant koncepcijas ir vertinant jas tais pačiais aspektais.

Atkuriamojo teisingumo koncepcijos vertybių visumą sudaro rinkinys, priešingas formalaus baudimo teisingumo vertybių rinkiniui. Atkuriamajame teisingume pažeidimas apibrėžiamas, kaip žala žmonėms. Pagrindinės šalys yra auka ir pažeidėjas, tačiau ne tik nukentėjusysis yra pripažįstamas auka, tačiau ir pačios bendruomenės, šios trys dalyvių kategorijos turi pripažintus vaidmenis procese. Profesionalų pagalba yra leidžiama, prieinama ir galima, tačiau nebūtina ir ne esminė proceso veikimui. Pažeidimas visų pirma yra laikomas susijusiu su žala ir konfliktais. Svarbiausiu objektu yra laikomi tarpasmeniniai subjektų santykiai iš ko išsiplėtoja aspektas, kad pažeidimo padariniai ir skriauda yra matomi visuose žmogaus gyvenimo kontekstuose, tokiuose kaip santykiname, moraliniame, socialiniame ir kt. Būtinasis elementas yra pažeidėjo atsakomybės prisiėmimas, tačiau kiekvienu konkrečiu atveju pažeidėjo atsakomybė turi laipsnius. Skola, padaryta pažeidimu, sumokama viską sutvarkius, o kaltė pašalinama per atgailą ir nuostolių atlyginimą, kai viskas atstatoma ir sutvarkoma, kiek įmanoma labiau prilyginant pirminei situacijai, kuri buvo prieš pažeidimo įvykdymą. Atkuriamojo teisingumo proceso metu yra susikoncentruojama į ateitį ir jos perspektyvą, todėl iškilusių problemų sprendimas yra pagrindinis aspektas, ties kuriuo sutelkiamos visos pastangos išspręsti situaciją. Dėl tos pačios priežasties, yra priimta, kad reikia naudoti tik dialogo ir bendradarbiavimo modelius sprendžiant susidariusią situaciją, tam,

kad procesu žmonės būtų sutaikomi ir skatinami abupusiškai naudingi rezultatai. Nors aukų poreikiai yra pagrindinė visos koncepcijos ašis, tačiau pažeidėjams taip pat yra siūloma ir skatinama socialinė reintegracija, tokiu būdu restitucija tampa racionali atkuriamojo teisingumo koncepcijos pasiektu rezultatyviu produktu (Umbreit, Lewis, 2015, p. 13).

Formalaus teisingumo modelį sudaro priešingų vertybių kompleksas, nei prieš tai išvardintas atkuriamojo teisingumo rinkinys, tačiau tikslumo aspekto užtikrinimui yra būtina kompleksą išgryninti tiksliau. Šioje koncepcijoje, nusikalstama veika traktuojama, kaip teisinių taisyklių ar normų nesilaikymas. Nusikalstama veika yra vertinama atsietai nuo kilusios žalos ir pačio konflikto, tarsi tai neįeitų į procesą. Pagrindinės šalys yra pripažįstamos, kaip valstybė ir kaltinamasis, dėl to valstybė perima ir aukos statusą vykstančiame procese, taip yra dėl to, kad šiuo atveju nėra svarbūs tarpasmeniniai santykiai, pati nusikalstama veika yra išreiškiama ir apibrėžiama techniniais, teisiniais terminais, įgavusi griežtą ir formalizuotą pavidalą. Svarbu proceso metu įrodyti kaltinamojo kaltę, kuri yra absoliuti, tai yra pripažįstamas kaltu arba išteisinamas, tokiu atveju kaltė nėra panaikinama, ji tampa nuolatinė asmens palydovė jo asmeniniame ir socialiniame gyvenime. Teisingumas yra suprantamas ir užtikrinamas atskleidus kaltinamojo ketinimus, tyčią, tikslą. Neskatinama kaltinamojo atsakomybė, nes skola, kuri atsirado iš nusikalstamos veikos padarymo, yra sumokama atliekant paskirtą bausmę, o, kad bausmę būtų galima paskirti ir ji galėtų būti atlikta yra labai svarbu nustatyti kaltinamojo kaltę. Visas baudžiamasis procesas yra vykdomas konkurenciniais ir rungtiniais modeliais, kurie yra būdingi ir suformuluoti formaliame baudimo modelyje. Tokie kertiniai koncepcijos kriterijai rodo, kad procese yra susikoncentruojama į praeitį, tačiau ne į ateitį, žiūrima retrospektyviai. Restituciją pasiekti pavyksta retai, nes vyrauja laimi – pralaimi proceso metodas. Išskirtinis dėmesys nukreipiamas į tai, kad pagrinde varžosi įgalinti teisės srities profesionalai, kurie moderuoja visą procesą ir koreguoja jo eigą, nes jiems suteikiama išskirtinė svarba procese. Valstybei suteikiama monopolija priimant galutinius sprendimus dėl kaltinamojo kaltės ir bausmės rūšies bei dydžio, ir konstatuoti, kad nusikalstama veika atskleista bei iširta, dėl to asmenys, padarę nusikalstamas veikas yra socialiai stigmatizuojami, o aukų poreikiai yra ignoruojami, nes jų vietą užima valstybė veikdama per savo institucijas. Taip atstumiami žmonės ir neleidžiama įsilieti bei turėti tam tikras funkcijas baudžiamajame procese (Umbreit, Lewis, 2015, p. 13).

Susisteminius anksčiau aptartus aspektus, svarbu pastebėti tokius esminius skirtumus, kurie daro lemiamą įtaką identifikacijai ir diferenciacijai atkuriamojo teisingumo koncepcijos nuo formalaus baudžiamajo teisingumo koncepcijos:

1) Atkuriamasis teisingumas nusikaltimą vertina kaip veiksmą prieš individą ir bendruomenę, o formalus baudžiamasis teisingumas nusikaltimą laiko veiksmu prieš valstybę ir valstybės baudžiamųjų įstatymų bei moralės pažeidimu.

2) Atkuriamasis teisingumas daugiausia dėmesio skiria pažeidėjo resocializacijai, aukos išgyvenimų šalinimui ir padarytos žalos atlyginimui. Formalus baudžiamasis teisingumas daugiausiai dėmesio skiria bausmei, kuri yra tinkama ir proporcinga padarytai nusikalstamai veikai.

3) Auka ir bendruomenė yra pagrindinės atkuriamojo teisingumo proceso figūros, darančios lemiamą įtaką procesui, o formaliame baudžiamajame teisingume jų vaidmuo yra ribotas arba visai neegzistuojantis.

4) Atkuriamasis teisingumas vykdomas derybų ar tarpininkavimo būdu, kuriuose dažniausiai dalyvauja auka, pažeidėjas ir bendruomenė, formaliame baudžiamajame procese laikomasi struktūruotos iš anksto žinomos tvarkos, kuri sutelkia dėmesį į tinkamos ir proporcingos bausmės paskyrimą pažeidėjui.

5) Galiausiai, atkuriamasis teisingumas siekia ne tik teisinės taikos, tačiau ir socialinės, kad atstatytų santykius tarp suinteresuotų šalių dalyvaujančių konflikte, o formaliame baudžiamajame procese tikslai pasiekiami išsprendus ginčą teisine prasme (Difference between Restorative justice..., 2015).

Pažymėtina, kad atkuriamojo teisingumo koncepcija laikosi ant trijų pagrindinių objektų, tai yra aukos, pažeidėjo ir visuomenės. Atkuriamojo teisingumo koncepcijai, kad visapusiškai būtų pasiekti jos tikslai, yra svarbus keturių komponentų išpildymas, tai yra a) žinoma auka, kurią galima identifikuoti, b) savanoriškas tos aukos dalyvavimas baudžiamajame procese, c) pažeidėjas, kuris prisiima atsakomybę už savo netinkamą elgesį bei d) neprievartinis pažeidėjo dalyvavimas. Svarbiausias uždavinys, kuris yra keliamas, tai sukurti neprieštarinę, nekeliančią grėsmės aplinką, kurioje atsižvelgiama į aukos, pažeidėjo bei visuomenės interesus ir poreikius (Handbook on Restorative Justice programmes, 2006, p. 8).

Apibendrinant, pastebėtina, kad šių koncepcijų skirtingumas pasireiškia keliamais skirtingais klausimais, kai siekiama išsiaiškinti nusikalstamą veiką. Atkuriamojo teisingumo koncepcijai yra svarbu, kas nukentėjo nuo nusikalstamos veikos, kokie yra nukentėjusiųjų poreikiai ir kas atsakingas už šio pažeidimo padarymą bei kam kyla įsipareigojimai, tuo tarpu formalus baudžiamasis teisingumas kelia priešingus klausimus, norėdamas išsiaiškinti kokie įstatymai ir kokios jų normos buvo pažeistos, kas tai padarė ir kokios bausmės kaltinamieji nusipelnė (Zehr, Gohar, 2003, p. 20).

Procese dalyvaujantys subjektai yra centrinės figūros, kurių padėtis, teisės ir vaidmuo sukuria esminę reikšmę ne tik proceso eigai, tačiau ir galutiniams sprendimams, dėl to būtina aptarti dalyvaujančių procese subjektų vaidmenis bei suteiktas pagrindines teises kiekvienos iš koncepcijos plotmėje.

Aukos formaliame baudžiamajame teisingume dažnai jaučiasi ignoruojamos, apleistos ar net skriaudžiamos. Tai tam tikra prasme išplaukia iš nusikalstamos veikos apibrėžimo, kuris neapima aukų subjekto, nes nusikalstama veika suprantama, kaip padaryta prieš valstybę, nors aukos dažnai turi specifinių poreikių susijusių su baudžiamuoju procesu. Dėl šios priežasties, svarbu išskirti keturis tipus aukų poreikių, kurie turi būti patenkinti baudžiamojo proceso metu. Pirmiausia, aukos nori gauti visavertę informaciją, kuri tiesiogiai susijusi su nusikaltimu, kad būtų atsakyti klausimai, kurie kyla aukai po nusikalstamos veikos padarymo, tai yra kodėl taip atsitiko, kas vyks vėliau ir pan. Jie siekia tikrosios informacijos iš pirminių šaltinių, o šiam tikslui pasiekti yra būtinas betarpiškas bendravimas su pažeidėju ir kitais asmenimis dalyvavusiais nusikalstamoje veikoje. Antra, išsipasavimas pačios aukos baudžiamojo proceso metu. Tai svarbu tam, kad auka pasiektų emocinę ramybę ir stabilumą, peržengtų nusikalstama veika padarytus padarinius jai. Taip užtikrinami terapiniai aspektai, tokie kaip papasakojus istoriją galima sulaukti viešo pripažinimo, taip pat išgirdus šią istoriją tiems, kurie sukėlė žalą, galima tikėtis, kad jie supras savo veiksmų poveikį. Trečia, įgalinimas. Aukos dažnai jaučiasi taip, lyg nusikalstama veika atėmė iš jų kontrolę savo nuosavybei, kūnui, emocijoms, svajonėms. Dalyvavimas baudžiamajame procese, kuriame nagrinėjama jų pačių byla, gali būti būdas grąžinti jiems įgalinimo jausmą. Ketvirta, restitucija. Žalos atlyginimas yra svarbus aukoms ne tik dėl faktinių patirtų nuostolių, tačiau ir dėl emocinės būsenos stabilizavimo bei atstatymo (Zehr, Gohar, 2003, p. 12–14).

Be įsipareigojimų aukoms ir bendruomenėms, pažeidėjai turi ir kitų poreikių. Į šiuos poreikius būtina atsižvelgti, jeigu tikimasi, kad baudžiamajame procese pažeidėjai prisiims atsakomybę, įvykdys pareigas, pakeis savo elgesį, taps visateisiais savo bendruomenių nariais. Pažeidėjai turi būti skatinami asmeniniams pokyčiams, įskaitant priežasčių, dėl kurių buvo įvykdytas pažeidimas, išaiškinimą ir pašalinimą, suteikiamos galimybės išsigydyti priklausomybes bei kitas problemas, taip pat inspiruoti pažeidėją tobulinti savo asmenybę, kelti kvalifikaciją bei atrasti savo mėgstamus užsiėmimus, iš kurių galėtų pragyventi, taip suteikiant galimybę tobulinti savo asmenines kompetencijas. Taip pat turi būti suteikiama parama integruojantis į visuomenę (Zehr, Gohar, 2003, p. 14–15).

Bendruomenės, kaip antrinės aukos atkuriamojo teisingumo koncepcijoje taip pat turi tam tikrus aiškiai išreikštus poreikius, į kuriuos turi būti atsižvelgta baudžiamajame procese ir dedamos pastangos šių poreikių patenkinimui. Turi būti sutelkiamas dėmesys, į bendruomenės, kaip aukos, rūpesčius. Suteikiama galimybė ugdyti bendrumo jausmą ir abipusę atskaitomybę. Skatinama prisiimti įsipareigojimus dėl savo bendruomenės narių, įskaitant ne tik pažeidėjus, tačiau ir aukas, taip pat sudaryti sąlygas, kurios kurtų sveiką visuomenę. Padėti bendruomenei užtikrinti, kad nepasikartos panašūs atvejai ir vykdyti prevencinius veiksmus (Zehr, Gohar, 2003, p. 16).

Apibendrinant, svarbu pastebėti, kad aprašytų pagrindinių proceso dalyvių rūpesčių, poreikių ir interesų suvokimas bei išgryninimas ir jų esminių vaidmenų svarba baudžiamajame procese, yra atkuriamojo teisingumo koncepcijos dėmesio centre, kaip visos koncepcijos pagrindinė ašis. Teigiant, kad atkuriamasis teisingumas yra labiau orientuotas į pagrindines procesines funkcijas atliekančius subjektus bei jų interesus, galima daryti išvadą, kad formalus baudžiamasis teisingumas šių aspektų kertiniais nelaiko ir neskatina sutelkti dėmesio ties šių aspektų įgyvendinimą, dėl šios priežasties atkuriamasis teisingumas yra pranašesnė koncepcija lyginant su formaliu baudžiamuoju teisingumu, taip veikdama kompleksiskai ir šalindama ne tik padarinius bei pasekmes, tačiau ir priežastis (Zehr, Gohar, 2003, p. 16).

Galima teigti, kad atkuriamojo teisingumo koncepcijoje yra teikiama pirmenybė tokioms principinėms proceso dalyvių teisėms:

- 1) teisė pasikonsultuoti su teisininku tiek aukai, tiek ir pažeidėjui;
- 2) nepilnamečių teisė į tėvų ar globėjų pagalbą;
- 3) teisė būti pilnai informuotoms abiems šalims (apie teises, proceso pobūdį ir galimas jų sprendimo pasekmes);

4) nei auka, nei pažeidėjas neturi būti verčiami arba nesąžiningomis priemonėmis skatinami dalyvauti atkuriamuosiuose procesuose, ar priimti atkuriamuosius rezultatus, reikalingas jų sutikimas (Handbook on Restorative Justice programmes, 2006, p. 33–34).

Apibendrinant išdėstytus aspektus svarbu pažymėti, kad formalus baudžiamasis teisingumas teigia, jog sukeltas atgalinis skausmas pažeidėjui pasiteisins, tačiau praktikoje toks požiūris duoda priešingų rezultatų ne tik kaltinamajam, bet ir aukai. Kita vertus, atkuriamasis teisingumas teigia, kad tai kas tikrai pasiteisina yra aukoms padarytos žalos ir jų poreikių pripažinimas kartu su aktyviomis pastangomis paskatinti pažeidėjus prisiimti atsakomybę, ištaisyti skriaudas ir pašalinti savo netinkamo elgesio priežastis. Tinkamai įgyvendinant šiuos

tikslus, realiai sudaromos galimybės visų proceso subjektų poreikių patenkinimui bei padedama jiems pakeisti savo gyvenimus (Zehr, Gohar, 2003, p. 60).

Norint palyginti baudžiamojo proceso subjektų padėtį abiejose teisingumo koncepcijose, svarbu palyginti įstatyme įtvirtintus teisinius naratyvus.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – ir BPK) 28 straipsnio 1 dalyje yra nurodyta, kad nukentėjusysis yra fizinis asmuo, kuris, nusikalstama veika padarė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos, arba nuo nusikalstamos veikos mirusio fizinio asmens šeimos narys ar artimasis giminaitis, kurie dėl to asmens mirties patyrė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos. Asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi. BPK 28 straipsnio 2 ir 3 dalyse išvardintos nukentėjusiojo ir jo atstovo teisės baudžiamojo proceso metu. Nukentėjusysis turi tokias teises, kaip gauti informaciją apie su juo susijusio baudžiamojo proceso padėtį, teikti įrodymus, pareikšti prašymus, pareikšti nušalinimus, dalyvauti vertinant jo specialius apsaugos poreikius, ikiteisminio tyrimo metu ir teisme susipažinti su byla, dalyvauti bylą nagrinėjant teisme, apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmus, taip pat apskųsti teismo nuosprendį ar nutartį, pasakyti baigiamąją kalbą. Be kita ko, nukentėjusysis taip pat turi teisę atsisakyti gauti informaciją apie su juo susijusio baudžiamojo proceso padėtį, nebent toks atsisakymas pažeistų įtariamojo ar kaltinamojo teises. Taip pat jis privalo duoti parodymus, nes prisiekia ir atsako už melagingus parodymus kaip liudytojas.

Atkuriamojo teisingumo koncepcijoje kalbant apie aukos teises baudžiamajame procese nėra konkrečiai išvardinta kokias atskiras teises turi aukos, tačiau nurodyta, kad aukos turi teisę į teisingumą ir į tai, kad nagrinėjant bylą joms nebūtų dar labiau pakenkta bei neįvyktų antrinė viktimizacija. Jų teisė į teisingumą apie lūkesčius, kad su pažeidėju bus elgiamasi tinkamai, o jų veiksmai bus pasmerkti. Dėl to dalyvavimas mediacijoje gali padėti aukoms tai pasiekti dar patikimiau, nei paliekant bylą įprastiniam teisingumo procesui, taip pat gali padėti ir kitiems jų interesams, kurių teismas nepripažįsta. Nepaisant to, taip pat yra tikimybė, kad taip neatsitiks ir jie gali jaustis nuskriausti dėl rezultato. Atitinkamos apsaugos priemonės yra susijusios su gera praktika, skundų nagrinėjimo tvarka ir rimtesnių bylų teismine priežiūra. Aukos dalyvavimas bet kokiam procese (išskyrus tuos atvejus, kai dalyvauja kaip liudytojas) visada turėtų būti savanoriškas, tai yra aukoms turėtų būti leista pačioms nuspręsti ar galima bet kokių veiksmų nauda yra didesnė už tikėtinas išvadas. Norint tinkamai įvertinti, jiems turi būti suteikta visa nešališka informacija apie galimus privalumus ir trūkumus, galimybė užduoti klausimus ir laikas apsispręsti. Aukoms taip pat turėtų būti sudarytos galimybės imtis veiksmų,

kad jos galėtų atskleisti ir pateisinti savo dalyvavimo svarbą bei ją priderinti prie galimos naudos joms pačioms. Pavyzdžiui, netiesioginis tarpininkavimas, kai nesusitinkama su pažeidėju, susitikimas su pažeidėju arba dalyvavimas grupės konferencijoje su pažeidėjo šeimos nariais. Aukos neturėtų susidurti su nesažiningu pasirinkimu, tokiu kaip „konferencijos arba nieko“. Taip pat tarpininkavimo laikas turėtų būti tinkamas aukos emocinio prisitaikymo pažangai, o ne teisingumo įstaigų ar pažeidėjo patogumui (Marshall, 1999, p. 23–24).

BPK 22 straipsnio 1 ir 2 dalyse nurodyta, kad kaltinamasis yra asmuo, kuris yra nagrinėjimo teisme dalyvis ir laikomas tokiu, kai nustatyta tvarka dėl jo yra priimtas prokuroro kaltinamasis aktas arba prokuroro pareiškimas nubausti asmenį teismo baudžiamojo įsakymo tvarka, taip pat asmuo, prieš kurį teisme nagrinėjama byla pagreitinto proceso tvarka. BPK 22 straipsnio 3 dalyje nurodytos visos kaltinamojo teisės, kurios išvardintos taip, kad kaltinamasis turi teisę gauti informaciją apie su juo susijusio baudžiamojo proceso padėtį, žinoti, kuo jis kaltinamas, ir gauti kaltinamojo akto nuorašą; susipažinti teisme su byla; nustatyta tvarka pasidaryti reikiamų dokumentų išrašus arba nuorašus; turėti gynėją; gauti vertimą žodžiu ir raštu; informuoti konsulines įstaigas ir vieną asmenį; gauti skubią medicinos pagalbą; pateikti prašymus; pareikšti nušalinimus; teikti įrodymus ir dalyvauti juos tiriant; nagrinėjimo teisme metu duoti parodymus ir užduoti klausimus; duoti paaiškinimus apie teismo tiriamas bylos aplinkybes ir pareikšti savo nuomonę dėl kitų nagrinėjimo teisme dalyvių pareikštų prašymų; tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką; dalyvauti baigiamosiose kalbose, kai nėra gynėjo; kreiptis į teismą paskutiniu žodžiu; apskusti teismo nuosprendį ir nutartį; būti lydimas atstovo pagal įstatymą teismo posėdžiuose ir atliekant kitus proceso veiksmus, taip pat teisę į privatumo apsaugą, kai kaltinamasis yra nepilnametis.

Tarp formaliamame baudžiamajame teisingume ir atkuriamojo teisingumo koncepcijoje įvardijamų pažeidėjo teisių jaučiama takoskyra. Atkuriamasis teisingumas pabrėžia tokį požiūrį į pažeidėjo vaidmenį bei teises baudžiamojo proceso metu pripažįstama, kad būtinos tam tikros garantijos saugančios kaltinamąjį nuo neteisėto neigiamo poveikio ir siekiant užtikrinti tvarką proceso metu. Dėl šių priežasčių yra sukurtos priemonės, kurios saugo nuo tokio neigiamo poveikio. Jos gali būti pateikiamas geros praktikos gairėse, tai yra vidaus reguliavime arba teisinėse konsultacijose ir teisminėje kontrolėje, tai yra išorės reguliavime. Vidaus reguliavimo pavyzdys išreiškiamas nuostata, kad tarpininkai turi būti nešališki nagrinėjamo pažeidimo atveju bei turi rūpėti apsauga nuo bet kurios vienos derybų šalies dominavimo kitos atžvilgiu. Užtikrinama teisė kaltinamiesiems gauti teises konsultacijas,

kurios padeda priimti teisingus sprendimus dėl dalyvavimo ir galutinio rezultato. Taip pat nustatyta apeliacinio skundo ar proceso skundo galimybė. Taip pat teismas turi peržiūrėti visus susitarimus, kurie viršija to pažeidimo pavojingumo lygį. Vykdamas procesus dėl pažeidimo, niekada neturėtų būti naudojama jėga, prievartos priemonės ar kitos alternatyvos, kurios daro spaudimą kaltinamajam ar kitaip suvaržo jo teises bei laisves (Marshall, 1999, p. 23).

BPK numato normas, kurios tiesiogiai susijusios su bendruomenės dalyvavimu baudžiamajame procese. BPK 9 straipsnyje nurodyti tokie kriterijai, kaip bylos teismuose nagrinėjamos viešai, jeigu neprieštarauja valstybės, tarnybos, profesinės ar komercinės paslapties saugojimo interesams. Taip pat išskirtos nusikalstamų veikų grupės, kurias įstatymas leidžia nagrinėti neviešai. Taip pat bylos nagrinėjime negali dalyvauti jaunesni, kaip 16 metų amžiaus asmenys. Svarbu pastebėti, kad atkuriamojo teisingumo procese bendruomenės nariai turi kitokią reikšmę nei formaliame baudžiamajame teisingume, nes čia jų dalyvavimas laikomas reikšmingu procesui ir galutinio rezultato pasiekimui. Bendruomenės nariai, ne tik gali sukelti neigiamus jausmus, tokius kaip gėda ir supratimas savo veiksmų kaltinamajam, tačiau ir būdama deviacinio elgesio priežasčių moderuotoja koreguoti situaciją ir mažinti tokių įvykių atsiradimą ateityje. Formaliame baudžiamajame teisingume visuomenės nariai užima labiau „žiūrovo“ ar stebėtojo poziciją, nes jiems garantuojama teisė žinoti, tačiau jokios įtakos procesui visuomenės nariai padaryti negali.

Apibendrinant, atkreiptinas dėmesys ne tik į tai, kad skiriasi proceso dalyvių vaidmenų svarba atkuriamojo teisingumo ir formalaus baudžiamajo teisingumo koncepcijose, tačiau pastebimas ir esminis teisių rinkinių nesutapimas, dėl to galima daryti išvadą, kad formalaus baudžiamajo teisingumo suteikiamų teisių komplektacija yra labiau orientuota į proceso dalyvių formalų dalyvavimą ir praktinės įtakos neturėjimą ne tik pačiam baudžiamajam procesui, tačiau ir esminiams jo rezultatams, nepaisant to, daugelis suteikiamų teisių yra pagrindas „žinojimo“ ir „susipažinimo“ aspektams patenkinti, tačiau nedera teigti, jog tai suteikia praktinį pagrindą dalyvauti ir įgyvendinti priskirtą funkciją realioje procesinėje eigoje.

4. Atkuriamojo teisingumo elementai Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje

4.1. Susitaikymas ir mediacija

Dar Pamedės Teisyne (1340 m.), Kazimiero Teisyne (1468 m.) nusikalstama veika buvo vertinama, kaip žala nukentėjusiajam, o ne visai visuomenei ir valstybei, dėl šios priežasties, kaltinamojo atsakomybės forma, dydis, jei nusikalstama veika žala buvo padaryta visų pirma privatiems interesams ir, kai padarytas nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas nebuvo sunkus, galėjo priklausyti nuo nukentėjusiojo valios. Kazimiero Teisyne reglamentuotas bausmės parinkimas sąlygojo laisvo susitarimo atsiradimą, kuris priklausė nuo nukentėjusios šalies valios. Pagal Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės I Statutą (1529 m.), kuris galiojo (II redakcija – 1566 m., III – 1588 m.) iki XIX a. vidurio, nusikalstama veika, taip pat buvo vertinama visų pirma, kaip žalos padarymas nukentėjusiajam ir vadinta „skriauda“. Kaltinamajam, atlyginusiam nukentėjusiajam padarytą žalą, galėjo būti vieša bausmė neskiriama. Dėl šių priežasčių galima daryti išvadą, kad jau pirmuosiuose Lietuvos valstybės rašytiniuose teisės šaltiniuose egzistavo galimybė kaltinamajam susitarti su nukentėjusiuoju dėl žalos atlyginimo, susitaikyti su juo, tikėtis švelnesnės bausmės ar atleidimo nuo jos (Baranskaitė, 2003, p. 62).

Šiandieninė Lietuvos baudžiamosios justicijos sistema grįsta formalaus baudžiamojo teisingumo koncepcija. Prieš tai aptarus atkuriamojo teisingumo koncepcijos privalumus, lyginant su formaliu baudžiamuoju teisingumu, svarbu išgvildinti atkuriamojo teisingumo atspalvius dabar galiojančiuose baudžiamosios justicijos įstatymuose. Labiausiai pastebima atkuriamojo teisingumo koncepcijos koreliacija su formaliu baudžiamuoju teisingumu yra išreiškia per Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – ir BK) 38 straipsnį, kuris įtvirtina tokius esminius atkuriamojo teisingumo idėjos elementus, kaip kaltinamojo prisipažinimas padarius konkrečią nusikalstamą veiką, susitaikymas suinteresuotų konflikto šalių, kaltinamojo savanoriškas žalos atlyginimas ar pašalinimas fiziniam ar juridiniam asmeniui, kuris nukentėjo dėl jo padarytos nusikalstamos veikos, arba susitarimas dėl šios žalos atlyginimo ar pašalinimo.

Ankstesnėje BK redakcijoje buvo įtvirtintas, įstatymų leidėjo kelis kartus pildytas išsamus nusikalstamų veikų sąrašas, kurias padarius, būtų suteikta galimybė suinteresuotoms šalims taikytis. Tam tikrų konkrečių nusikalstamų veikų sąrašas pakeistas, nurodant nusikalstamų veikų kategorijas, pagal pavojingumo laipsnį. Iš sankcijų analizės ir kategorijų

išplėtimo, galima teigti, kad susitaikymo institutas buvo išplėstas, nes viršutinė sankcijų riba, padarius nusikalstamas veikas, kurioms numatyta taikymosi galimybė, buvo padidinta nuo maždaug 4 metų iki 6 metų, taip pat nuo 20-ies nusikalstamų veikų sąrašo, pereita prie visų nusikalstamų veikų rūšių, išskyrus sunkius ir labai sunkius tyčinius nusikaltimus (Ažubalytė, 2006, p. 37).

Susitaikymas Lietuvos baudžiamosios teisės moksle suprantamas, kaip ne vien tik emocinis nukentėjusiojo atleidimas kaltinamajam, tačiau ir visų savo pirminių pretenzijų bei reikalavimų pašalinimas iš esmės, kuriuos pareiškė baudžiamojo proceso tvarka. Susitaikymas su nukentėjusiuoju arba juridinio asmens, valstybės institucijos atstovu yra pagrindinė sąlyga teismui, kuris priima sprendimą dėl asmens padariusio nusikalstamą veiką, atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės. Susitaikymą gali inicijuoti tiek kaltinamasis, tiek nukentėjusysis. Nukentėjusysis turi savanoriškai apsispręsti susitaikyti su kaltinamuoju, tačiau priešastys, kurios paskatino susitaikymą, tokios kaip gailestis, piniginės kompensacijos gavimas, gerai apmokamo darbo gavimas ir kt. neturi reikšmės. Tokiu atveju, kai nukentėjusysis su kaltinamuoju susitaiko dėl pastarojo ar kitų asmenų grasinimo, smurto ar kitokios prievartos formos, jam ar jo artimiesiems, pagrindo atleidimui nuo baudžiamosios atsakomybės, kaltinamajam ir nukentėjusiajam susitaikius, nėra (Prapiestis *et al.*, 2004, p. 241).

Prisipažinimas padarius nusikalstamą veiką reiškia, jog kaltinamasis savanoriškai prisipažįsta, kad yra padaręs baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, t. y. pats savanoriškai, o ne dėl surinktų faktinių duomenų byloje, ikiteisminio tyrimo institucijoms ir teismui duoda teisingus parodymus apie esmines padarytos veikos aplinkybes bei pripažįsta savo kaltę, o tai suponuoja, kad kaltinamasis prisiima atsakomybę už savo padarytus neleistinus veiksmus bei dėl jų kilusias neigiamas pasekmes (Prapiestis *et al.*, 2004, p. 239).

Tam, kad būtų atskleista praktinė susitaikymo, kaip atkuriamojo teisingumo koncepcijos elemento, pusė yra būtina pasitelkti atliktus tyrimus. Įgyvendinant dar 2003–2006 m. Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos 15 priemonę, kuria buvo siekiama išnagrinėti galimybes plėsti nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio susitaikymo instituto taikymą, 2005 m. lapkričio mėnesį buvo sudaryta standartizuota anketa ir pateikta teisėsaugos institucijoms, kuriose dirba asmenys taikantys ir kontroliuojantys nukentėjusiojo ir kaltinamojo susitaikymo institutą, t. y. visi Lietuvos apylinkės teismai, apylinkės prokuratūros ir miestų bei rajonų policijos komisariatai. Respondentai pagal priklausomumą institucijos rūšiai suskirstyti į tris grupes. 2005 m. lapkričio mėnesio pabaigoje buvo išsiųstos: 54 anketos apylinkių teismams, 57 anketos apylinkių prokuratūroms ir 79 anketos policijos

komisariatams. Užpildytos anketos buvo gautos iš 29 teismų, 40 prokuratūrų ir 64 policijos įstaigų, taigi iš viso buvo gautos 819 užpildytos anketos, tačiau 25 iš jų buvo pripažintos netinkamomis tyrimo analizei atlikti (Uscila, 2006, p. 1–2).

Respondentų atsakymai į klausimą „Kaip šiuo metu taikomas nukentėjusiojo ir kaltininko susitaikymo institutas Lietuvoje?“ parodė, kad nukentėjusiojo ir kaltinamojo susitaikymo institutas taikomas gana efektyviai. Trečdalis apklaustųjų nurodė, kad šis institutas taikomas „labai efektyviai“ ir „efektyviai“, o priešingai manančių buvo tik ketvirtadalis visų apklaustųjų, be kita ko, didžioji dalis, kuri yra 2/5 visų apklaustųjų susitaikymo instituto įgyvendinimą įvertino „vidutiniškai“. Ištyrus gautus rezultatus padaryta išvada, kad tikslinga ieškoti naujų bei inovatyvių būdų tobulinant aukos ir pažeidėjo taikaus konflikto sprendimo procedūras, užtikrinant diskrecijos principą. Išskirsčius gautus apklausos atsakymus į respondentų grupes pastebėtina, kad prokuratūros pareigūnai, net 45,7 proc., efektyviausiai vertino susitaikymo instituto taikymo praktiką, o daugiausiai kritikos pateikė teismų atstovai, iš kurių daugiau nei ketvirtadalis, susitaikymo instituto taikymo praktiką vertino kaip neefektyvią. Respondentams pateikus klausimą „Ar efektyviai išsprendžiamas nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio konfliktas?“, apibendrinus gautus duomenis padaryta išvada, kad teisėsaugos institucijos pareigūnams nepavyksta išspręsti suinteresuotų šalių konflikto. Aukos ir pažeidėjo susitaikymas virsta tik formaliu veiksmu, kuris iš esmės taip ir nepasiekia keliamų tikslų. 64 proc. respondentų nurodė, kad kilęs konfliktas dėl nusikalstamos veikos yra išsprendžiamas tik dalinai, o 23 proc. apklaustųjų nurodė, kad konfliktas apskritai nėra išsprendžiamas. Tokia situacija glaudžiai susijusi su antrine aukų viktimizacija, išplečiant jos mastą, veikimo sritį, sukuriant ar palaikant nusikaltusio asmens nebaudžiamumo atmosferą bei „aukos bejėgiškumo“ stigmą. Be to, tik 27,7 proc. respondentų nurodė, kad aukų poreikiai ir interesai yra patenkinami, o 53,3 proc. nurodė, kad tai yra padaroma tik iš dalies (Uscila, 2006, p. 2, 7–8).

Atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės suinteresuotoms šalims susitaikius institutas derina viešąjį (valstybės bei visuomenės) ir privatų (nukentėjusiojo ir kaltinamojo) interesus. Šio instituto taikymu praktikoje yra prisidedama prie atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekio įgyvendinimo, taip pat užtikrinant teisingumą, kuris pagal Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktriną yra vienas iš socialinio gyvenimo reguliavimo būdų. Konstitucinis teismas pažymi, jog teisingumo negalima pasiekti pripažįstant tik vienos grupės arba vieno asmens interesus ir kartu neigiant kitos grupės ar kito asmens interesus (Baranskaitė, 2003, p. 61).

Susitaikymo institutas, kaip vienas iš atkuriamojo teisingumo idėjos elementų, yra glaudžiai susijęs su mediacija. Taip yra todėl, kad susitaikymas vadinamas vienu iš kompleksinės mediacijos modelių (Ažubalytė, 2006, p. 37). Mediacija Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje yra tik teorinio pobūdžio, neįtvirtinta įstatyminiu lygmeniu, sprendžiant konfliktus tarp suinteresuotų šalių, kurių kilmė yra baudžiamųjų teisės normų pažeidimas. Daugelio autorių nuomone, mediacija, kaip platesnis institutas už susitaikymą, baudžiamosios justicijos sistemoje turėtų būti įdiegtas ir sulauktų paklausos suinteresuotų šalių srityje bei duotų vertingų rezultatų konflikto sprendimui. Mediacija Lietuvos baudžiamosios justicijoje legitimi *de facto*, o simbolinio mediacijos instituto įtvirtinimo *de jure* nėra. Nepaisant to, teisėjas turėdamas aktyvų vaidmenį proceso metu, gali ir dabar pasitelkti probacijos tarnyboje dirbančius mediatorius, kad taikytų mediaciją. Viena iš svarbiausių mediatoriams tenkančių funkcijų yra teisės aktų nustatyta tvarka vykdyti teismų ir prokuratūrų pavedimus bei kitų institucijų prašymus dėl mediacijos ar kitų atkuriamojo poveikio priemonių taikymo ikiteisminio arba teismo bylos nagrinėjimo metu. Teisės aktas, kuris steigia mediatoriaus pareigybę bei mediatorių institucinė bazė suteikia galimybę teisėjui į teismo posėdį kviešti mediatorius, kaip valstybinės institucijos atstovus. Teisėjas turi teisę nuspręsti, kad bylą mediacijos procesui tikslinga perduoti tiek dėl probacijos tarnybos priežiūros teritorijoje esančių asmenų, tiek dėl tų, kurie nėra buvę probacijos tarnybos priežiūroje (Liesis, Michailovič, 2017, p. 94–95).

Mediacija yra suinteresuotų šalių, nukentėjusiojo ir kaltinamojo, susitarimas, kai šiam procesui tarpininkauja trečiasis nešališkas asmuo. Šis atkuriamojo teisingumo, kaip atskiros nusikalstamumo problematikos paradigmos, modelis yra labiausiai prigijęs Europos valstybių teisinėse sistemose, daugiausiai diegiamas ir taikomas praktikoje skirtingose šalyse. Tai yra kvietimas geranoriškai klausytis, nes jos metu rūpinamasi tuo, kad abi suinteresuotos šalys būtų išgirstos. Mediacijos sėkmės rodikliu nebūtinai laikomas susitarimo pasiekimas ar taikos sutarties sudarymas. Jos metu gali būti net prieita prie išvados, kad susitarimas nebus pasiektas ir tokiu būdu abi šalys sutinka, kad nuspręsti turi teismas (Liesis, Michailovič, 2017, p. 92, 96).

Baudžiamosiose bylose mediacija gali būti taikoma dviem atvejais. Pirmiausia, tada, kai teismui nagrinėjant bylas, kaltinamasis taikosi su nukentėjusiuoju ir mediatoriai gali jiems padėti. Antra, kai teismas nagrinėja bet kurią kitą baudžiamąją bylą ir kaltinamasis prisipažįsta iš dalies kaltas ir (arba), kai šalys nesutaria dėl žalos dydžio bei civilinio ieškinio ir (arba) suinteresuotas šalis siejo, sieja ar sies ateityje socialiniai santykiai (Liesis, Michailovič, 2017, p. 102).

Toliau analizuojant 2003–2006 m. Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos tyrimo (LR Seimo 2003 05 20 d. nutarimas Nr. IX-1383 (Žin., 2003, Nr. 32-1318)), įgyvendinant 15 priemonę, kuria buvo siekiama išnagrinėti galimybes plėsti nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio susitaikymo instituto taikymą, metu gautų duomenų analizė patvirtino jau anksčiau atliktų tyrimų rezultatus ir paantrino, kad Lietuvoje yra tikslinga įdiegti aukos ir nusikaltėlio mediacijos institutą, taip pradedant teikti mediacijos paslaugas baudžiamojoje justicijoje. Pasitvirtino ir iškelta hipotezė, kad didelė dalis respondentų gali nežinoti apie aukos ir nusikaltėlio mediacijos instituto esmę ir jos taikymą baudžiamojoje justicijoje. Tyrimas parodė, kad 17 proc. apklaustųjų nežinojo ar tikslinga taikyti mediaciją Lietuvoje. Dėl šios priežasties galima daryti išvadą, kad būtina intensyviau organizuoti specializuotus informacinius seminarus, tarpininkavimo mokymus, viešas kampanijas ir kitas švietimo priemones, kurios užtikrintų informacijos sklaidą apie mediacijos baudžiamojoje justicijoje svarbą bei pritaikymą praktikoje. Taip pat, pusė apklaustų respondentų mano, kad aukos ir nusikaltėlio mediacija turėtų būti reglamentuota atskiru įstatymu. Šią poziciją labiausiai palaikė teisėjų respondentų grupė – net 64 proc. Tuo tarpu, 40 proc. respondentų nurodė, kad mediacija turėtų būti detalčiai reglamentuota baudžiamajame procese. Be to, dalis respondentų nurodė, kad mediaciją tikslinga reglamentuoti kituose teisės aktuose bei apskritai nėra būtinybės šio instuto reglamentavimui. Daugiausiai diskusijų keliantis klausimas, koks subjektas turėtų nuspręsti ar aukos ir nusikaltėlio mediacija yra galima kiekvienu konkrečiu atveju, kai buvo krepiamasi į teisėsaugos institucijas dėl nusikalstamos veikos, balsus paskirstė taip, kad 3/5 apklaustųjų manė, jog nuspręsti, ar mediacija tikslinga ir galima kiekvienu konkrečiu atveju turi prokuroras, o 15,3 proc. respondentų nurodė, kad tai turėtų padaryti pats pareigūnas, kuris ir atlieka ikiteisminį tyrimą (Uscila, 2006, p. 8–10).

Internete 2009 m. atliktoje socialinėje apklausoje pavadinimu „Ką žinote apie atkuriamąjį teisingumą“ apklausos dalyviai atsakė, kad žino, kas yra atkuriamasis teisingumas, taip pasisakė net 64,6 proc. apklaustųjų. 80,8 proc. respondentų mano, kad neatsargių nusikaltimų atvejais turi būti taikoma mediacija. Kita vertus, sunkių tyčinių nusikaltimų atvejais 60,6 proc. apklaustųjų teigia, kad mediacija neturi būti taikoma. Pastebėtinai fenomenas, kad 87,9 proc. respondentų norėtų, kad procesas vyktų mediacijos būdu, kai jie patys procese būtų kaltinamieji, tačiau net 57, 6 proc. tų pačių apklaustųjų nesutiktų su mediacijos procesu, jeigu baudžiamajame konflikte užimtų aukos poziciją.

Apibendrinant, svarbu pažymėti, kad Lietuvos baudžiamojoje justicijoje susitaikymo institutas yra reglamentuotas įstatyminiu lygmeniu ir įtvirtintas baudžiamajame kodekse, taip

pat išplėtus jo taikymo ribas yra naudojamas praktikoje ir padeda išspręsti nemažai konfliktų, kylančių iš baudžiamosios teisės reguliuojamų santykių. Kita vertus mediacijos modelio taikymo galimybės priklauso nuo konkretaus teisėjo, kuris nagrinėja bylą, nes nėra reglamentuojamas teisės aktu, taip pat kyla daugelis organizacinių klausimų dėl pritaikymo praktikoje kiekvieno konkretaus konflikto atveju.

4.2. Atsiprašymas ir žalos atlyginimas

Atsiprašymas ir žalos atlyginimas taip pat yra atkuriamojo teisingumo koncepcijos išraiškos elementai. Svarbu pažymėti, kad jie įtvirtinti tame pačiame BK 38 straipsnyje, kaip ir susitaikymo institutas. Žalos atlyginimas yra viena iš esminių konflikto išsprendimo priemonių, nes tai skatina restituciją. Nusikalstama veika kaltinamasis padaro žalą nukentėjusiajam, tuo pažeisdamas jo interesus ir poreikius, o siekiant konflikto išsprendimo tarp suinteresuotų šalių, padaryta žala turi būti atlyginta, tokiu atveju yra tikimybė iš tiesų pašalinti konflikto padarinius ir atstatyti teisinę bei socialinę taiką tarp nukentėjusiojo ir kaltinamojo.

Kaltinamasis turi būti savo noru atlyginęs arba pašalinęs padarytą žalą arba susitaręs su auka dėl padarytos žalos pašalinimo ar atlyginimo. Nukentėjusiajam padarytos žalos atlyginimas reiškia atlyginimą moralinės, fizinės ar turtinės žalos ar jos pašalinimą bet kokiū būdu. Žalos atlyginimas reiškia piniginių nusikalstama veika padarytos žalos kompensavimą, jos atlyginimą natūra, kaip pavyzdžiui gali būti atlyginama sugadinto, sužaloto ar pagrobto turto vertė, grąžinamas ar perduodamas kitas, analogiškas pavogtam, daiktas, apmokamos gydymo išlaidos, išmokama pinigų suma, kaip kompensacija už žalą padarytą nukentėjusiojo reputacijai ir panašūs būdai. Žalos pašalinimas yra padarytos žalos neutralizavimas, toks kaip turtinės žalos pašalinimas darbu, o moralinės žalos pašalinimas – atsiprašymu. Be kita ko, žalos atlyginimo ar pašalinimo faktas turi būti fiksuojamas baudžiamosios bylos medžiagoje, nes tai yra faktiniai duomenys, ne tik apie šios sąlygos, būtinos kaltinamojo atleidimui nuo baudžiamosios atsakomybės, egzistavimą, bet ir sudaro prielaidas išvengti tolesnių nepagrįstų nukentėjusiojo reikalavimų pakartotinai atlyginti ar pašalinti padartą žalą bei kaltinamojo piktnaudžiavimo atvejų riziką. Padarytą žalą valstybei, fiziniam ar juridiniam asmeniui kaltinamasis turi atlyginti ar pašalinti savo noru. Pats kaltinamojo savanoriškumo ir iniciatyvos faktas, nukentėjusiajam atlyginti ar pašalinti savo veikmais padarytą žalą, turi lemiamą reikšmę atleidžiant kaltinamąjį nuo baudžiamosios atsakomybės. Žalos atlyginimo ar pašalinimo faktas

sukuria atmosferą nukentėjusiojo sutikimui susitaikyti su kaltinamuoju ir taikiai išspręsti tarp jų kilusį konfliktą. Padarytą žalą turi atlyginti pats kaltinamasis arba tą gali padaryti ir kiti asmenys, kuriuos įgalina kaltinamasis, tačiau žala turi būti atlyginama iš kaltinamajam nuosavybės teise priklausančių lėšų ar kito turto. Suinteresuotos šalys turi teisę savo nuožiūra susitarti dėl abi šalis tenkinančio padarytos žalos atlyginimo ar pašalinimo būdo. Kompensacijos už padarytą žalą dydį nukentėjusysis turi teisę nustatyti pats, tačiau tai turi būti padaryta proporcingai patirtai žalai nusikalstamos veikos metu ir negali tapti pasipelnymo ar praturtėjimo šaltiniu nukentėjusiajam (Baranskaitė, 2003, p. 64).

Lyginant dabar galiojančias teisės normas su iki 2003 m. gegužės 1 d. galiojusio Baudžiamojo kodekso nuostatomis, žalos atlyginimo aspektu pastebimas skirtumas. Anksčiau žalą buvo galima tik atlyginti, o pagal dabartinį reguliavimą ji gali būti ir pašalinta, taip pat galima susitarti dėl žalos atlyginimo ar jos dalies atlyginimo jau po atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės (Baranskaitė, 2003, p. 64).

Kita vertus, svarbu pastebėti, kad atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės yra teismo prerogatyva, o ne pareiga, visų atkuriamojo teisingumo koncepcijos sąlygų, įtvirtintų įstatyme įvykdymas nesuteikia kaltinamajam teisės reikalauti atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės. Šį teiginį pagrindžia Lietuvos Aukščiausio Teismo 2020 m. sausio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K-52-942/2020, kurioje teigiama, kad „asmens atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės BK 38 straipsnio pagrindu yra teismo teisė, o ne pareiga, kurią jis gali realizuoti tik esant visoms šiame BK straipsnyje nurodytoms sąlygoms. Teismų praktikoje taip pat laikomasi pozicijos, kad BK 38 straipsnio 1 dalis sukonstruota taip, kad net ir nustačius nurodytų sąlygų visumą teismui suteikta diskrecija rinktis, ar nusikalstamą veiką padariusį asmenį atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-553/2004, 2K-347/2010, 2K-206-697/2015). Esant neprivalomai atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšiai, teismas kiekvienu konkrečiu atveju sprendžia, ar tikslinga atleisti kaltininką nuo baudžiamosios atsakomybės (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-206-697/2015, 2K-366-222/2017). Teismo sprendimą atleisti ar ne nuo baudžiamosios atsakomybės BK 38 straipsnio pagrindu gali lemti realus nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnis, kaltininko asmenybė ir kitos aplinkybės. Tai, kad nukentėjusieji atleido nuteistajam, taip pat kad yra nustatytos kitos BK 38 straipsnyje nurodytos sąlygos, kaip minėta, nereiškia imperatyvo teismui taikyti BK 38 straipsnio nuostatas ir atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės nusikaltimą padariusį asmenį. Baudžiamuosiuose teisiniuose santykiuose nukentėjusiojo privataus intereso kompensuoti nusikaltimu padarytą žalą patenkinimo

negalima laikyti lemiančia aplinkybe taikyti BK 38 straipsnio nuostatas, nes nusikaltimu yra padaroma žala ne tik nukentėjusiajam, bet ir valstybei, teisės saugomam interesui, todėl teismai turi atsižvelgti į nusikaltimo pobūdį. Nustatant šio intereso pažeidimo mastą įvertinamas realus veikos pavojingumas, kaltininko asmenybė, jo atgaila ir tikimybė pasitaisyti (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-206-697/2015)“.

Be kita ko, teismų praktikoje gausu atveju, kai kaltinamasis atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės remiantis BK 38 straipsniu, tai patvirtina Lietuvos Aukščiausio Teismo 2013 m. lapkričio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K-437/2013, kurioje nurodoma, kad „byloje nustatyta, kad D. J. į naktinį klubą, „Dejavu“ atėjo su draugu L. P., tačiau šis buvo neblaivus ir į klubą nebuvo įleistas. Tuo metu, kai D. J. buvo klubo viduje, A. A. (dėl kurio byla nutraukta pritaikius BK 38 straipsnio nuostatas) L. P., stovėjusiam prie klubo, smogė alaus bokalu į galvą, padarydamas jam nežymų sveikatos sutrikdymą.“

Pasitaiko atvejų teismų praktikoje, kai kaltinamasis atleidžiamas šiuo pagrindu nuo baudžiamosios atsakomybės net kelis kartus, tai atskleidžia Lietuvos Aukščiausio Teismo 2013 m. spalio 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K-382/2013, kurioje nurodoma, kad „E. J. nors iki veikų, už kurias nuteistas skundžiamu nuosprendžiu, padarymo ir nebuvo teistas, tačiau jam net du kartus buvo nutrauktos bylos BK 38 straipsnio 1 dalies pagrindu. Paskutinį kartą Kauno miesto apylinkės teismo 2009 m. gegužės 7 d. nuosprendžiu E. J. nuo baudžiamosios atsakomybės atleistas dėl plėšimo nusikaltimo (BK 180 straipsnio 1 dalis), kuris buvo susijęs su smurto naudojimu, padarymo. Nauja veika – viešosios tvarkos pažeidimas padaryta 2010 m. kovo mėnesį, t. y. nepraėjus nė metams po ankstesnio nuosprendžio priėmimo.“

Pažymėtina, kad žalos atlyginimo svarba pabrėžiama ir kitose baudžiamosios teisės normose, tai visų pirma skiriant kaltinamajam laisvės apribojimo bausmę, teismas dažniausiai paskiria intensyvią priežiūrą, o kartu su ja gali paskirti įpareigojimus, iš kurių vienas yra atlyginti nusikalstama veika padarytą turtinę žalą ar jos dalį, arba tokią žalą pašalinti savo darbu. Taip pat kaltinamojo savanoriškas padarytos žalos atlyginimas ar pašalinimas yra atsakomybę lengvinanti aplinkybė. Žalos atlyginimas ar pašalinimas yra prielaida skirti švelnesnę negu įstatymo numatyta bausmę, kai be kitų būtinų sąlygų kaltinamasis visiškai ar iš dalies atlygino arba pašalino padarytą turtinę žalą. Baudžiamajame kodekse viena iš numatytų baudžiamojo poveikio priemonių yra turtinės žalos atlyginimas ar pašalinimas. Taip pat teismas gali paskirti žalos atlyginimą ar pašalinimą atidedamas bausmės vykdymą. Ši sąlyga taikoma ir nepilnamečių kaltinamųjų atveju, kaip auklėjamoji priemonė bei būtinoji sąlyga atleidimui nuo baudžiamosios atsakomybės (Sakalauskas, 2007, p. 22–23).

Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos teisės departamento išvadoje dėl Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 157 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto 5 pastaboje nurodyta, kad projekto aiškinamajame rašte yra teigiama, kad „teismo nutartys dėl žalos atlyginimo nukentėjusiesiems praktiškai nėra įgyvendinamos. Per metus nuteistieji, atliekantys bausmę įkalinimo įstaigoje, savanoriškai atlygina mažiau kaip 1 proc. priteistos sumos.“ Diskutuojama ar nusikaltimu padaryta žala greičiau būtų atlyginama pataisos įstaigoje ar laisvėje.

Apibendrinant, galima teigti, kad žalos atlyginimas ar pašalinimas yra vienas iš esminių atkuriamojo teisingumo koncepcijos elementų. Svarbu pastebėti, kad jo reglamentavimas nėra labai išsamiai įtvirtintas teisės normose, tačiau fragmentiškai minimas keliuose baudžiamojo kodekso straipsniuose. Reikia pabrėžti, kad sudaroma galimybė žalą ne tik atlyginti materialiai, tačiau ir pakeičiant daiktą analogišku bei atitaisant pačio kaltinamojo asmeninėmis pastangomis.

4.3. Kitos priemonės ir programos

Aptarus daugiausiai atkuriamojo teisingumo koncepcijos idėjų turinčius elementus, kurie yra įtvirtinti dabartiniame baudžiamosios justicijos reguliavime, svarbu panagrinėti ir kitas priemones, kuriose šiek tiek santūriau atsispindi atkuriamojo teisingumo koncepcijos principai, nei elementuose aptartuose anksčiau.

Visų pirma, kalbant apie nepilnamečių atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės, svarbu pastebėti, kad BK 93 straipsnyje įtvirtinti keturi alternatyvūs pagrindai iš kurių vienas yra atleisti nepilnamečių nuo baudžiamosios atsakomybės, kuris pirmą kartą nusikalto. Reikalavimas atlyginti žalą taip pat yra švelnesnis, negu pagal atkuriamojo teisingumo koncepciją turėtų būti, nes reikalaujama atlyginti tik turtinę žalą, neapimant neturtinės žalos atlyginimo, o tai visapusiškai atima iš nukentėjusiojo teisę daryti įtaką pirmą kartą nusikaltusio nepilnamečio galimybėms būti atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės vienu iš šių alternatyvių pagrindų. Taip galima teigti dėl to, kad neturtinės žalos dydis, skirtingai nuo turtinės žalos dydžio, neturi būti pagrįstas oficialiais dokumentais, o yra priklausomas nuo paties nukentėjusiojo vertinimo, atsakant į klausimą koks galutinis dydis žalos tenkinantis nukentėjusiojo poreikius ir lūkesčius, gali būti suinteresuotų šalių derybų objektas (Michailovič *et al.*, 2014, p. 185–186).

Prokurorui perduodant bylą į teismą surašius pareiškimą dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu ir pasirinkus tokią proceso formą matomi keli atkuriamojo teisingumo idėjų turintys aspektai. Šis institutas užtikrina, kad nukentėjusiojo interesai būtų apginti tuo, kad nusikalstama veika padaryta žala būtų atlyginta, o būtina jo pritaikymo sąlyga yra tai, kad būtų savanoriškai atlyginta nusikalstama veika padaryta visa žala arba išipareigojama ją atlyginti, jeigu ji buvo padaryta. Kita vertus, nukentėjusiojo nuomonė dėl baudžiamajo teisinio kaltinamojo vertinimo reikšmės neturi, nepaisant to, kad suteikiama procesinė teisė skūsti sprendimą baigti procesą baudžiamuoju įsakymu (Michailovič *et al.*, 2014, p. 186–187).

Atkuriamojo teisingumo požymių taip pat galima išvelgti ir privačiai viešo kaltinimo reguliavimo normose. Šiuo atveju nukentėjusiajam suteikiama teisė spręsti ar rašyti skundą dėl jam padarytos nusikalstamos veikos, ar tokio skundo nerašyti. Jeigu skundas būtų surašytas, tuomet ikiteisminis tyrimas turėtų pagrindą būti pradėtas, tačiau dėl įstatyme nurodytų nusikalstamų veikų padarymo atvejų turi būti surašytas ir ikiteisminio tyrimo institucijai pateiktas nukentėjusio skundas dėl nurodytos jo atžvilgiu padarytos nusikalstamos veikos. Įstatymui suteikus neribotą laisvę nukentėjusiajam nuspręsti ar kreiptis su skundu į ikiteisminio tyrimo institucijas yra atveriamos galimybės suinteresuotoms šalims patiems spręsti kilusias problemas, kurių priežastis buvo nusikalstama veika, taip pat ir žalos atlyginimo klausimus, be valstybės institucijų įsikišimo į konfliktą. Be kita ko, aukai nusprendus neįtraukti baudžiamosios justicijos institucijų į konflikto sprendimą ir tokiam sprendimui nepatenkinus lūkesčių galima vėliau vis tiek parašyti skundą ir tokiu būdu pradėti baudžiamąjį procesą. Svarbu pabrėžti, kad nenumatyta įstatyminiame reguliavime galimybė padavus skundą jį atsiimti, tokiu atveju jeigu suinteresuotos šalys pasiekia savo iniciatyva susitarimą, o tai tokia proceso eiga skatina suinteresuotas šalis visų pirma konfliktą pabandyti išspręsti pačioms, tik vėliau įtraukiant baudžiamosios justicijos institucijas ir pradėdant formalius procesinius veiksmus (Michailovič *et al.*, 2014, p. 187–189).

Aptarus elementus turinčius atkuriamojo teisingumo bruožų baudžiamajo proceso metu ir iki jo, svarbu pažymėti, kad probacijos įstatyme taip pat yra įtvirtintos normos pabrėžiančios šių idėjų aktualumą ir probacijos metu. Įstatyme teigiama, kad vienas iš penkių probacijos vykdymo principų yra atkuriamojo teisingumo įgyvendinimas, probacijos vykdymo metu taikant atkuriamojo pobūdžio priemones, kurios užtikrintų nukentėjusiojo ir probuojamojo susitaikymą ir tarpininkavimą siekiant atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą. Prie probuojamojo resocializacijos priemonių taip pat yra pabrėžiama, kad viena iš jų yra atkuriamojo pobūdžio priemonės, kuriomis siekiama sutaikyti probuojamąjį su

nukentėjusiuoju ir atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą. Pastebėtina, kad penitencinėje sistemoje yra taikomos kartotinio nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo ir diagnostinės metodikos, sukurta ir pradėta taikyti nuteistųjų, padariusių seksualinio pobūdžio nusikaltimus korekcinė programa SENAT, kurioje išskirtas „aukos supratimas ir empatija aukai“ segmentas, taip pat Panevėžio pataisos namuose ir Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje, taikoma į jaunimo kategoriją orientuota EQUIP korekcinė programa, kurioje numatyti empatijos aukai skatinimo elementai. Taip pat įgyvendinamos „Restitucinės“ ar „Žalos atlyginimo ir nuostolių kompensavimo“ programos, kurių tikslas yra užtikrinti, kad nusikaltę asmenys atlygintu nusikalstama veika sukeltą žalą aukoms ar/ ir bendruomenei. Įgyvendinant šias programas svarbiausia yra užtikrinti įkalinimo realią galimybę dalyvauti viešųjų darbų atlikimo programose, kituose projektuose, kurie dažniausiai vyksta už įkalinimo įstaigos sienų. Svarbus aspektas yra tai, kad be materialinių nuostolių padengimo restitucinės programos turi didelį poveikį šalinant nepagrįstas nukentėjusiojo ar bendruomenės narių baimes dėl galimo tolesnio persekiojimo, keršto ir pan. (Uscila, 2011, p. 93, 95, 97).

Apibendrinant, galima daryti išvadą, kad be plačiau atskleidžiančių atkuriamojo teisingumo bruožus elementų, kurie įtvirtinti BK 38 straipsnyje, tam tikri atkuriamieji fragmentai matyti ir pavienėse baudžiamosios justicijos normose išsidėsčiusiose tiek baudžiamajame kodekse, tiek baudžiamojo proceso kodekse, taip pat pastebimos skirtingos programos penitencinėje sistemoje. Nors dabartiniame reguliavime matomi tik nežymūs segmentai, kurie turi atkuriamojo teisingumo pavienių idėjų, svarbu pabrėžti, kad tai yra ir taikoma, tačiau trūksta konkrečios sistemos, kurioje būtų įtvirtintos ne pavienės taisyklės ir pavienės idėjos, kaip užuomazgos, tačiau daug bendresnė sistema, kuri galėtų užtikrinti atkuriamojo teisingumo koncepcijos sklaidą ir įtvirtinimą teisės aktuose bei pritaikymą konkrečių konfliktų sprendimo situacijose.

5. Atkuriamojo teisingumo plėtros perspektyvos Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje

5.1. Socialinės ir teisinės atkuriamojo teisingumo prielaidos

Tam, kad atkuriamasis teisingumas galėtų vystytis ir plėtotis valstybės teisinėje sistemoje reikia palankaus tam socialinio ir teisinio klimato. Kuo arčiau vakarų valstybių, tuo geresnės ir palankesnės sąlygos atkuriamojo teisingumo koncepcijos sėkmingam įsitvirtinimui valstybių baudžiamosioje justicijoje. Siekiant išsiaiškinti kodėl rytų geografinėje padėtyje esančių valstybių situacija atkuriamojo teisingumo aspektu yra kitokia, toliau aptariamos priežastys trukdančios visapusiškam atkuriamojo teisingumo sistemos įdiegimui bei taikymui praktinėse situacijose.

Pokomunistinėse valstybėse, o joms priklauso ir Lietuva, saugumo ir nerimo bei netikrumo problematika yra ypač gerai atpažįstama ir aktuali. Per dvidešimt metų pereinant prie naujos ekonominės, socialinės ir politinės sanklodos pokomunistinio pasaulio žmonės patyrė daugybę transformacijų ir reformų, o tai neišvengiamai kėlė netikrumo dėl ateities, nesaugumo jausmą, be abejonės tai savo ruožtu blogino gyvenimo kokybę (Dobryninas *et al.*, 2012, p. 151).

Lietuvos baudžiamosios justicijos sistema vis dar yra stipriai orientuota į nusikaltėlio atskyrimą, ilgalaikį įkalinimą, kuris lemia tarpasmeninių bei bendruomeninių ryšių nutrūkimą, profesinių įgūdžių, atskirų kvalifikacinių gebėjimų praradimą, taip pat ir įkalinimo sveikatos būklės pablogėjimą. Įkalinimo įstaigos formaliai taiko net kelias dešimtis nuteistųjų adaptacijos, korekcijos, resocializacijos ir integracijos programų, tačiau jos yra mažai veiksmingos. Trūksta efektyvių bei specialių nuteistųjų korekcinio programų, todėl penitencinės įstaigos negali įgyvendinti nuteistųjų elgesio korekcijos. Įkalinimo įstaigos yra labiau orientuotos į asmenų izoliuotą laikymą, o ne į jų elgsenos korekcijas, kas yra priešinga atkuriamojo teisingumo idėjai. Taip pat sistemoje trūksta žmogiškųjų išteklių, tai yra specialistų, kurie padėtų nuteistiesiems siekti sėkmingos resocializacijos ir integracijos dar būnant įkalinimo įstaigoje (Uscila, 2011, p. 92–93).

Tarp iššūkių, su kuriais susiduriama beveik visose Rytų ir Vidurio Europos šalyse ir kurie trukdo efektyviau įgyvendinti atkuriamąjį teisingumą yra minimas teisingumo vykdymo institucijų atstovų ir piliečių baudžiamasis požiūris, palaikantis griežtą baudimą, ir baudžiamosios justicijos sistemos orientacija į nusikaltusį asmenį, o tai yra būdinga postsovietinėms sistemoms (Ūselė *et al.*, 2008, p. 39 cituota Michailovič *et al.*, 2014, p. 191).

Pareigūnų motyvai, kodėl jie palaiko tradicinio baudžiamojo proceso alternatyvas yra dvejopi. Pragmatiniai yra susiję su pačių pareigūnų darbo organizavimu ir vertybiniai (socialiniai), parodantys, kad, pareigūnų nuomone, baudimo alternatyvos labiau atitinka proceso šalių interesus, geriau sprendžia nusikalstamų veikų keliamas problemas. O tarp organizacinių motyvų paminėta proceso ir darbo laiko ekonomika, nes trumpėja tyrimas, nereikia palaikyti kaltinimo teismo posėdžiuose, kuri labai aktuali dėl didelio darbo krūvio (Michailovič *et al.*, 2014, p. 193).

Tyrimų duomenys leidžia teigti, kad apklausti respondentai nesutinka su teiginiu, kad Lietuvoje visi žmonės yra lygūs prieš įstatymą. Taip pat, jei tektų susidurti su kriminalinės justicijos sistema, dauguma respondentų, net 48 proc. nežinotų, ką reikia daryti, norint apginti savo teises, 39 proc. žinotų ir 14 proc. neturi šiuo klausimu nuomonės. Gauti duomenys rodo, kad moterys, vakare grįždamos namo, jaustųsi mažiau saugios, nei vyrai. Tyrimo dalyviai kriminogeninę situaciją vertino kaip pablogėjusią bendrai Lietuvoje, tačiau dažniausiai jie laikėsi nuomonės, kad jų aplinkoje situacija nepakito. Pažymėtina, kad ši tendencija nesikeičia jau daugiau kaip 10 metų ir yra siejama su masinių medių įtaka kriminogeninės situacijos suvokimu visuomenėje. Gauti duomenys rodo, kad, esant reikalui, didesnė dalis apklaustųjų, tai yra 64 proc., pirktų kontrabandinę prekę (cigaretes, alkoholį, maisto produktus, benzina ir kt.), jei jos kaina būtų mažesnė už legalios prekės kainą.

Apibendrinant tyrimo rezultatus galima teigti, kad tiek teisingumo apskritai, tiek baudžiamojo teisingumo konkrečiai suvokimas visuomenėje yra opi problema. Nors valstybės gyventojai nėra kriminalinės justicijos profesionalai, taip pat nėra linkę gilintis į teisingumo vykdymo niuansus, tačiau jie pakankamai gerai supranta bendrus demokratinės valstybės kriminalinės justicijos principus ir jautriai reaguoja į neteisingumo apraškas. Tokie veiksniai, kaip tyrimo dalyvių pasitenkinimas gyvenimu ar suvoktas jų atžvilgiu patiriamo elgesio teisingumas, yra susiję su kriminalinės justicijos pareigūnų vertinimu, taip pat pasirengimu pažeisti tam tikras elgesio normas ar susidomėjimu kriminalinio pobūdžio informacija. Vis dėlto reikia pažymėti, kad analizuojant šiuos rezultatus detaliau būtina atsižvelgti į socialinius demografinius rodiklius, kadangi įvairių požiūrių atsiradimo ar prognozuojamo/ numanomo elgesio priežastys gali būti labai skirtingos (Dobryninas *et al.*, 2014, p. 136–150).

5.2. Psichologinės ir organizacinės priežastys, stabdančios atkuriamojo teisingumo plėtrą

Esminė kliūtis atkuriamajam teisingumui įsitvirtinti yra visuomenės psichologinis pasipriešinimas ir nusistatymas prieš atkuriamojo teisingumo idėjų turinčias priemones ir jų pritaikymą praktikoje. Svarbu pastebėti, kad visuomenės vaidmuo yra labai svarbus kintant sistemos elementams, idėjoms, ramsčiams, nes būtent visuomenė visą tai ir naudoja, užimdami tam tikrus vaidmenis kiekvienu konkrečiu nusikalstamos veikos atveju. Svarbu išanalizuoti priežastis, kodėl rytinių valstybių visuomenės taip sunkiai išstumia iš savo teisės sistemų senus rudimentus ir nesiekia jų pakeisti našesniais bei daugiau visapusiškos naudos atnešančiais inovatyviais metodais.

Remiantis psichologinių tyrimų apžvalga siekiama pagrįsti teiginius, kad atkuriamojo teisingumo idėjos susiduria su spontanine orientacija į kerštą, o ši reakcija savo ruožtu kyla iš klaidingo keršto emocinio poveikio aukos psichologinei būklei įvertinimo ir įgyvendinant atkuriamąjį teisingumą nepakankamai suvokiama aukos ir kitų asmenų tikrųjų emocinių reakcijų į padarytą nusikalstamą veiką struktūra (Reches, 2010, p. 361).

K. Carlsmith'o atlikti tyrimai parodė, kad žmonėms baudžiant nusikaltėlius sprendimai yra labiau paveikti atpildo troškimo, negu siekio apriboti pažeidėjo veiksnumą ar atgrasinti jį daryti nusikaltimus. Nors žmonės ir teigė, kad jie vertina utilitarizmą, tačiau kai iš tiesų reikėjo parinkti bausmę, žmonių elgesys rodė, kad jiems labiausiai rūpi atpildas. Žmonės mano, kad atpildo siekimas labiau susijęs su baudimu nei utilitarizmu. Lyginant dalyvių reakcijas paaiškėjo, kad jų natūralus polinkis į baudimą yra susijęs su atpildu. Tyrimai taip pat parodė, kad žmonės bauddami pažeidėją ieškojo informacijos, susijusios su atpildu. Tik vėliau, proceso metu, buvo besidomima pažeidėjo veiksnumo apribojimu ir dar rečiau domimasi kaip pažeidėją atgrasinti nuo nusikaltimo darymo. Taip pat pastebėta, kad žmonės jaučiasi labiau savimi pasitikintys, kai renka, jų manymu, tinkamą bausmę siekdami atpildo, negu tada, kai bando apriboti veiksnumą arba atgrasinti nuo naujų nusikalstamų veikų darymo. Patvirtinta tai, kad atpildo informacija leisdavo asmenims labiau pasitikėti savo sprendimu dėl bausmės negu dėl utilitarizmo, nepaisant to, kad žmonėms utilitarizmo idėjos ir yra priimtinesnės, tačiau parinkdami bausmę jie vadovavosi atpildo teorija. Pažymima, kad atpildo troškimas tuo stipresnis, kuo sunkesnė nusikalstama veika. Teisingo pasaulio hipotezė atitinka atpildo modelį, nes žmonės gauna tai, ko nusipelno ir nusipelno to, ką gauna. Bausmės, pagal apibrėžimą, yra proporcingos padarytai žalai. Nors K. Carlsmith'o tyrimai patvirtina teisingo

pasaulio hipotezę, negalima teigti, kad panašūs rezultatai būtų gauti kultūrose, kuriose labiau išplėtotos utilitarinės bausmės. Kai reikia paskirti bausmę nusikaltėliui, žmonės labiausiai ignoruoja veiksnius, kurie svarbūs įbauginimui, tačiau jautriai reaguoja į veiksnius, svarbius siekiant atpildo. Nagrinėjant aplinkybes, kai atpildo ir įbauginimo teorijos išskiriamos ir logiškai veda prie skirtingų bausmių paskyrimo, žmonės vieningai renkasi atpildo motyvus ir apibūdina juos kaip teisingesnius. Taigi, nors žmonės teigia, kad įbauginimas jiems svarbus ir dažnai remia šio modelio įstatymus, iš tikrųjų jie renkasi atpildą ir atmeta įbauginimą. Dažnai žmonės remia tam tikrą tvarką, bet nepajėgia suvokti, kad specifiniai įgyvendinamos tvarkos elementai gali privesti prie neteisingų rezultatų. Įbauginimu grįsta politika sistemingai pažeidžia žmonių teisingumo intuiciją. J. Benthamas ir daugybė kitų etikos filosofų pagrindė, kodėl moraliai būtina bausti neproporcingai ar netgi nubausti nekaltą. Pateisinimas visais atvejais yra vienodas, nes rezultatu bus patenkinti daugiau žmonių, o nelaimingas bus tik vienintelis nubaustasis (Reches, 2010, p. 361–364).

Nukentėjusiųjų pyktis veda prie bausmės, kuri gali sukelti apmąstymus apie tariamą nusikaltėlį, o šie apmąstymai trukdo žmonėms susidomėti kitomis strategijomis ir judėti į priekį. Taip pat nustatyta, kad smegenų dalis, kuri yra glaudžiai susijusi su malonumu/pasitenkinimu, yra aktyvuojama, kai dalyviai nusprendžia nubausti kitą dalyvį, kuris pažeidė socialinę normą, o tai reiškia, kad bausmė siejama su teigiamu efektu. Apibendrinant galima teigti, kad kai kuriais atvejais kerštas turi hedonistines pasekmes, bet jos yra priešingos toms, kurių būtent žmonės tikisi ir laukia, nes žmonės gali vis galvoti apie tuos, kuriuos nubaudė, užuot tai pamiršę (Reches, 2010, p. 365–366).

Išskiriama atskira naivioji teorija. Požiūris apie bausmės teisėtumo pagrindą sudaromas taip, kad blogi žmonės nusipelno blogo elgesio su jais ir, atvirkščiai, geri žmonės nusipelno gero elgesio su jais. Kitaip tariant, blogas žmogus turi gauti įstatymų numatytą bausmę ir jam turi būti sumažinta galimybė naudotis visuomenės privilegijomis. Žmogaus priskyrimas blogajai ar gerajai kategorijai labai veikia asmens veiksmų ar santykių įvertinimą ateityje. Jeigu asmuo suvokiamas kaip blogas, atitinkamai jo veiksmai remiasi tokia ideologija, kad toks žmogus negali elgtis gerai ir tokiu būdu gali būti sumažinamas tiek atskiro lyderio, tiek ir visos sistemos autoritetas (Dobryninas *et al.*, 2014, p. 102).

Aptariant atkuriamojo teisingumo efektyvumą svarbu kelti klausimą, kaip visuomenės nariai jį vertina. Pati procedūra gali padėti aukoms pasijusti geriau, sumažinti nusikalstamų veikų recidyvo atvejus, tačiau jei visuomenės nariai nemanytų, kad tai tinkamas būdas reaguoti į nusikaltimą, šią programą įgyvendinti bus sunku (Reches, 2010, p. 366).

Išskiriami keli konkretūs suinteresuotų šalių abejojimai susiję su mediacijos procesu. Pirmiausia, kai kurios suinteresuotos konflikto šalys bijo dalyvauti mediacijos diskurse, nes mano, jog mediacijos procese jų teisės nebus atitinkamai ginamos, priešingai negu teismo proceso metu. Antra, baiminamasi, kad neturės pakankamai įtakos mediacijos eigai ir rezultatui. Trečia, kai kurie žmonės, kuriems siūloma mediacijos paslauga, abejoja, kad konflikto sprendimas labai užsitęs laiko atžvilgiu, ypač jei mediacijos procesui šalis skyrė teismas. Ketvirta, bijoma dalyvauti mediacijos diskurse, nes jo nesėkmės atveju mano nebeturėsiančios galimybės pereiti į teisminį ginčo sprendimo būdą. Penkta, nuogąstaujama dėl mediatoriaus neutralumo, dėl jo kompetencijos ir informacijos nutekėjimo bei netinkamo panaudojimo. Šešta, bijoma, dėl sugebėjimų tinkamai dalyvauti mediacijos procese ir kt. (Liesis, Michailovič, 2017, p. 98–100).

Atsižvelgiant į anksčiau išdėstytus argumentus, galima daryti išvadą, kad istorinis, socialinis, politinis ir psichologinis kontekstai daro esminę įtaką atkuriamojo teisingumo prigijimui Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje, nes dėl sustabarėjusių rudimentų, jaučiamo nesaugumo jausmo bei įvairių psichologinių priežasčių didžioji dalis visuomenės nėra linkę pritarti atkuriamojo teisingumo idėjų taikymui asmeniškai susidūre su konfliktu, kuris kyla iš baudžiamosios teisės normų.

5.3. Atkuriamojo teisingumo plėtros galimybės

Nekyla abejonų, kad daugelio vakarų valstybių baudžiamosios justicijos sistemose egzistuojantys elementai grįsti atkuriamojo teisingumo idėjomis yra inovatyvi praktika spręsti baudžiamosios teisės konfliktus ir patenkinti visų dalyvių interesus. Dėl šios priežasties, būtina kiek įmanoma detaliau išanalizuoti kokius žingsnius reikia padaryti, kad Lietuvos baudžiamosios justicijos sistema savo pakeitimais ir papildymais priartėtų prie Vakarų valstybių teisinių sistemų ir kaip galima padėti to pasiekti.

Susitaikymo terminas, kuris vartojamas įstatymuose, suponuoja vieną iš šios normos taikymo sąlygų, kuri realiai yra sunkiai įgyvendinama. Susitaikymas nėra teisinė kategorija, tai daugiau psichologinis aktas, dėl šios priežasties kyla klausimas, kaip konstatuoti susitaikymo faktą, nes tik įvykus jam galima spręsti ikiteisminio tyrimo nutraukimo klausimą. Remiantis mediacijos modelių klasifikacija galima teigti, kad humanistinis mediacijos modelis, kai siekiama, kad susitaikytų būtent auka ir kaltinamasis yra ilgas, sudėtingas, brangus ir neretai nesėkmingas procesas. Susitaikymas yra daugiau nei susitarimas, nes

laikoma, kad auka atleido kaltinamajam. Be kita ko, susitaikymas nėra būtinas, kad mediacija būtų laikoma pavykusia. Mediacijai yra svarbu atlygis nukentėjusiajam ir susitarimas šiuo klausimu, tai yra suinteresuotų šalių valių suderinimas dėl atlygio formos, numatyto laiko jai įvykdyti suderinimas ir kaltinamojo atsakomybės prisiėmimas, dėl padarytos nusikalstamos veikos. Dėl nurodytų priežasčių įstatyme būtų tikslingiau vartoti mediacijos, susitarimo ar sutikimo su ikiteisminio tyrimo nutraukimu terminus. Labai svarbu, kad būtų aiškiai ir formaliai išreikšta tikroji abiejų proceso dalyvių valia, kurią žinodamas pareigūnas priimtų galutinį sprendimą pradėtame tyrime. Suinteresuotos šalys neprivalo susitaikyti, tačiau turi susitarti dėl abejoms priimtinių konflikto išsprendimo sąlygų. Įstatyme, tarp būtinų nustatyti sąlygų nederėtų nurodyti psichinio pobūdžio reiškinių, kuriuos pareigūnui, atliekančiam procesines funkcijas būtų sunku nustatyti. Be kita ko, turi būti konkrečiai diskutuojama apie mediacijos, kaip atskiro proceso, vykstančio pagal specialias taisykles, įtvirtinimą ir tikslų analizę, tarp kurių galėtų būti ir atsiprašymo siekis, ir siekis sumažinti neigiamas aukų emocijas, patirtas nusikalstamos veikos metu ir po jos bei kiti psichologinio pobūdžio tikslai. Apibendrinant, galima teigti, kad įstatymas turėtų numatyti bent jau minimaliai formalizuotą procedūrą, kurios metu būtų aiškiai išsakytos ir užfiksuotos suinteresuotų šalių pozicijos bei prokuroro nurodyto viešojo intereso nebetęsti šio baudžiamojo persekiojimo motyvai. Šiuo metu, niekas neįpareigotas inicijuoti arba organizuoti procesą, kurio metu būtų priimtas susitarimas, tenkinantis visus proceso dalyvius. Proceso normos neįpareigoja net informuoti apie galimybę baigti procesą susitaikymu. Siekiant suaktyvinti ir optimizuoti tokios normos taikymą reikėtų dar aktyviau diskutuoti bei nagrinėti tarpininkavimo instituto pritaikymo galimybes Lietuvos baudžiamojoje justicijoje. Tokios teisinės diskusijos aktualumą lemia ir Lietuvos įsipareigojimai taikyti mediacijos procedūras, kurios visuose tarptautiniuose aktuose suprantamos kaip aktyvus procesas. Nors Lietuvos įstatymai nedraudžia spręsti teisinių ginčų panaudojant tarpininkavimą, manytina, kad labiausiai tiktų kontinentinės teisės šalyse dažnas reglamentavimo modelis, kai BPK numatyta, kad įstatymo nustatytais atvejais, pareigūnas gali siūlyti nukentėjusiajam ir įtariamajam pasinaudoti mediatoriaus paslaugomis arba jų sutikimu persiūsti bylą mediacijos įstaigai, o patį mediacijos procesą reglamentuotų atskiras įstatymas. Būtinas atskiras tyrimas dėl konkrečių tarpininkavimo proceso įdiegimo nuostatų reglamentavimo Lietuvoje: kokia tvarka bylos būtų siunčiamos mediacijai, kieno iniciatyva ir koks pareigūnas būtų įpareigotas tai atlikti, kokie būtų pasiekto arba nepasiekto mediacijos procese susitarimo padariniai ikiteisminiam tyrimui, kaip galėtų būti naudojami/ nenaudojami duomenys, sužinoti mediacijos procese (Ažubalytė, 2006, p. 37–39).

Penitencinėje sistemoje neišnaudojamas bendruomenių ir socialinių partnerių, ypač nevyriausybinių organizacijų, verslo subjektų, potencialas. Menkai išnaudojami mentorystės ir savanorystės institutai. Būtent per nevyriausybinių organizacijų sektorių gali būti įgyvendinamos progresyvios idėjos, bendruomeniniai nusikaltusiųjų korekcijos modeliai, paremti atkuriamojo teisingumo koncepcija. Be to, tyrimai rodo, kad ši socialinė partnerystė sudaro palankias sąlygas sklandžiam įkalintojo integravimui į visuomenę, socialinių, sveikatos priežiūros paslaugų teikimui ar tęstinumui. Taip pat, siūlytina apsvarstyti pačių įkalinimo įstaigų įtraukimą į bendruomenę, pasitelkiant penitencinių įstaigų modelius, kai jos pačios tampa neatsiejama vietos bendruomenės dalimi. „Atkuriamųjų kalėjimų“ modelių kūrimo praktika rodo, kad per atskirus projektus sukuriama betarpiški bausmių vykdymo įstaigų ir bendruomenių ryšiai, kurie įgyvendinami per įvairiausias edukacines, aplinkosaugines, pilietiškumo puoselėjimo, antidiskriminacines ir kitokio pobūdžio veiklas. Tokių programų kaip: „Empatijos aukai“ ar „Viktimizacijos suvokimo“, „Surogatinių aukų“ ir kitos programos leistų nusikaltusiems suvokti, kaip jautėsi auka, kaip ji išgyvena nusikalstamos veikos padarinius, kaip tai paveikė jos ir artimųjų gyvenimus ir pan. (Uscila, 2011, p. 93–95).

Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2015 m. rugsėjo 17 d. Nr. 1R-268 įsakyme dėl taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) sistemos plėtros koncepcijos patvirtinimo teisinės koncepcijos rengimo pagrindų nurodyta, kad taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) baudžiamajame procese plėtra galėtų prisidėti prie susitaikymo instituto plėtros. Šiuo metu Lietuvos baudžiamajame justicijoje taikinamasis tarpininkavimas (mediacija) nėra sureguliuotas, tačiau egzistuoja institutų, kuriuose yra aptinkama tam tikrų atkuriamojo teisingumo elementų. Pirma, kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymas, kaip atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindas (BK 38 straipsnis). Kitose baudžiamosiose bylose taikinamąjį tarpininkavimą (mediaciją) siūloma leisti taikyti tik esant šioms visoms privalomoms sąlygoms: nukentėjusiojo ir įtariamojo, kaltinamojo, nuteistojo sutikimui; aiškioms nusikalstamos veikos aplinkybėms; kaltininko kaltės pripažinimui. Pažymėtina, kad kai kurios iš šių sąlygų yra pabrėžiamos tarptautiniuose dokumentuose, rekomendacijose, pavyzdžiui, Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1999 m. rugsėjo 15 d. rekomendacijoje Nr. R(99)19 „Dėl mediacijos baudžiamosiose bylose“. Šių kriterijų, privalomų sąlygų visuma užtikrina ir viešojo intereso, ir nukentėjusiojo, ir kaltinamojo interesų apsaugą. Taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) baudžiamajame procese sąlygos – tai aplinkybės, kurioms egzistuojant ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas gali spręsti dėl taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) taikymo tikslingumo baudžiamajame procese. Taikinamojo

tarpininkavimo (mediacijos) baudžiamajame procese metu siūloma leisti tarpininkauti, pavyzdžiui, dėl žalos atlyginimo ir kitų klausimų, o taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) rezultatai būtų fiksuojami susitarimo protokoluose. Prokuroras turėtų pateikti teismui savo vertinimą dėl sudarytų susitarimo protokolų, taip pat taikinimo tarpininko (mediatoriaus) ataskaitą, o galutinai susitarimo protokolų turinį ir taikinimo tarpininko (mediatoriaus) ataskaitą vertintų teisėjas, priimančias sprendimą baudžiamajame byloje. Įvertinus susitarimo protokolus, baudžiamajame procese turėtų būti priimti sprendimai, susiję su baudžiamąjį procesą baigiant. Baudžiamajame procese siūlytina numatyti taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) galimybę ir po nuosprendžio priėmimo.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso naujoje redakcijoje, įsigaliojusioje 2022 m. sausio 1 d. 137 straipsnyje, kuriame reglamentuojami Socialinės reabilitacijos tikslai, veiksmai ir priemonės, įtvirtinta, kad nuteistųjų socialinė reabilitacija yra grindžiama nuteistųjų nusikalstamo elgesio rizikos valdymu bei atkuriamojo teisingumo įgyvendinimu, užtikrinant nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą, nukentėjusio asmens ir nuteistojo sutaikinimą.

IŠVADOS

Atlikus atkuriamojo teisingumo koncepcijos ir jos plėtros galimybių Lietuvos baudžiamojoje justicijoje analizę, galima padaryti tokias išvadas:

1. Teisės ir kriminologijos mokslininkai, analizuojantys ir nagrinėjantys atkuriamojo teisingumo koncepciją, išskiria bei akcentuoja skirtingus šios koncepcijos bruožus ir požymius. Nėra vieningos nuomonės ir dėl koncepcijos sąvokos apibrėžties. Taip yra todėl, kad atkuriamojo teisingumo koncepcija nuolat tobulinama ir vystoma. Pritaikant ją skirtingų valstybių teisinėse sistemose, ji kinta ir varijuoja, išryškindama skirtingus savo bruožus. Dėl nuolatinio tobulėjimo ir kitimo, priklausomai nuo konkretaus praktinio konteksto, išskirti vieningą šios koncepcijos sąvoką yra pernelyg sudėtinga.

2. Atkuriamojo teisingumo koncepcijos kūrimas ir pritaikymas praktikoje, įgyvendinant alternatyvius ginčų sprendimo modelius, parodo tam tikrų modelių pasirinkimo ir pritaikymo populiarumą, kas lemia atkuriamojo teisingumo koncepcijos sėkmę, sprendžiant baudžiamąjį konfliktą, kilusį tarp suinteresuotų šalių. Labiausiai taikomas ir paplitęs skirtingose pasaulio valstybėse, apimantis daugiausiai atkuriamojo teisingumo koncepcijos bruožų ir padedantis įgyvendinti atkuriamojo teisingumo tikslus, yra mediacijos modelis. Įgyvendinant šį modelį ir pritaikant jį konkretaus baudžiamojo konflikto sprendimui, atskleidžiami tokie pagrindiniai koncepcijos bruožai, kaip 1) savanoriškas nukentėjusiojo ir kaltinamojo dalyvavimas procese ir jų procesinių funkcijų aktyvumo užtikrinimas; 2) baudžiamojo proceso metu skatinamas suinteresuotų šalių išsipasakojimas, lūkesčių, poreikių bei interesų išsakymas, o tai teigiamai veikia šalių emocijas, psichinę būklę ir saugumo poreikį; 3) žalos atlyginimo ir susitaikymo siekimas, padeda ne tik atlyginti skriaudą materialiai ir taip užtikrinti kiek įmanomą labiau restituciją, tačiau ir pasiekti socialinę taiką, ne vien tik teisinę, dėl ko pasireiškia kaltinamojo resocializacija bei socialinių ryšių su visuomene išlaikymas.

3. Atkuriamojo teisingumo palyginimas su formaliu baudžiamuoju teisingumu pagrindė hipotezę, kad pirmasis yra pranašesnis visų baudžiamajame procese dalyvaujančių subjektų atžvilgiu. Atkuriamojo teisingumo idėjomis grįstas baudžiamasis procesas orientuojasi į deviacinio elgesio priežastis, dėl to įgalina veiksmingiau išspręsti baudžiamąjį konfliktą atnešdamas naudą visiems dalyviams, o pirmiausia – suinteresuotoms šalims. Priešingai nei formalus teisingumas baudžiamajame procese, atkuriamasis teisingumas „nenusavina“ konflikto, kuris kilo tarp visuomenės narių ir neatima teisių procese tą konfliktą spręsti pačioms šalims, su neutralia pagalba, tačiau nenuvertinant pačių šalių, nesufomalizuojant baudžiamojo

proceso iki vien tik griežtų taisyklių taikymo ir nesuteikiant neapibrėžtų ribų teisės profesionalams nuspręsti, kaip baudžiamasis ginčas turi būti išspręstas, be šalių valios ir asmeninio dalyvavimo.

4. Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje visapusiškai vyrauja formalus baudžiamasis teisingumas. Sistemiskai išanalizavus teisės aktus, darytina išvada, kad labiausiai atkuriamojo teisingumo idėjų atspalviai pastebimi tik viename – 38 straipsnyje įtvirtintame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse. Nors tam tikri bruožai minimi ir kituose straipsniuose bei kituose teisės aktuose, jie yra per smulkūs, kad būtų galima sistemiskai apibendrinti jų naudą ir indėlį į baudžiamojo proceso rezultatus.

5. Apibendrinus atliktus tyrimus darytina išvada, kad daugelis baudžiamosios justicijos sistemos atstovų mažai žino apie mediacijos instituto reikšmę ir turinį. Be kita ko, apklausoje dalyvavusių respondentų atsakymai apie tokio instituto reglamentavimo galimybę remiasi savamoksliais pagrindais, nes nėra argumentuojama, kaip veiksmingiau įtvirtinti mediacijos institutą, pateikti atsakymai vyrauja nuo įtraukimo į baudžiamąjį kodeksą iki visiško reglamentavimo nereikalingumo. Dėl šios priežasties akivaizdu, kad būtinas specialių mokymų, apie alternatyvius ginčo sprendimo būdus, organizavimas visų pirma baudžiamosios justicijos sistemos atstovams.

6. Pastebėta, kad atkuriamojo teisingumo idėjos atgarsiai juntami ne tik teisės aktuose, kurie reglamentuoja baudžiamąjį procesą, tačiau ir bausmių vykdymo sistemoje. Penitencinėje teisėje būtinos reformos, kurios padėtų įkalinime praleistą laiką paversti prasmingu, skatinant ne dar didesnę atskirtį, recidyvą ir destrukciją, o investiciją į kiekvieno nuteistojo asmenybę, savišvietą, požiūrio keitimą, integraciją į visuomenę pasibaigus įkalinimo laikotarpiui. Išanalizavus šiuo metu galiojančią tvarką ir vykdomas programas, pastebėtina, kad jose trūksta atkuriamojo teisingumo idėjų turinčių programų ir priemonių, kurios net ir paskyrus bausmę padėtų, kiek įmanoma labiau nuteistajam suprasti aukos išgyvenimus, įsijausti į jos padėtį ir tinkamai įvertinti savo deviacinį elgesį.

7. Apibendrinus šios temos ribose išanalizuotą situaciją Lietuvos baudžiamojoje justicijoje pabrėžtina, kad būtina įdiegti mediacijos institutą įstatyminiu lygmeniu, atskleidžiant ne tik instituto turinį, svarbą ir būtinumą laisvai demokratinei visuomenei, tačiau ir nustatyti taisykles, kaip jis turi būti taikomas, įpareigoti subjektus siūlyti ir kviesti baudžiamojo konflikto šalis rinktis tokį sprendimo būdą. Taip pat didžiąjai visuomenės narių daliai skleisti informaciją apie alternatyvių ginčų sprendimo būdų naudą jiems patiems, taip

keičiant požiūrį ir išstumiant vis dar įsišaknijusias nesaugumo baines bei prigimtinius keršto ir nubaudo siekius.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

I. Teisės norminiai aktai:

I.1. Regioniniai teisės aktai:

1. Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. spalio 25 d. direktyva 2012/29/ES kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. *OL L 315*;

I.2. Nacionaliniai teisės aktai:

2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 89-2741;
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 37-1341;
4. Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas (2012). *Valstybės žinios*, 4-108;
5. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 73-3084;
6. Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos teisės departamento išvada dėl Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 157 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas (2015). Nr. XIIP-3100;
7. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas dėl taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) sistemos plėtros koncepcijos patvirtinimo (2015). Nr. 1R-268;

II. Specialioji literatūra:

8. Ažubalytė, R. (2006). Susitarimas (susitaikymas) viešojo kaltinimo bylose kaip viena iš diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formų. *Jurisprudencija*. 6(84), 33–40;
9. Baranskaitė, A. (2003). Kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymo institutas Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse: istorinis lyginamasis aspektas. *Jurisprudencija*. 45(37), 60–70;
10. Batley, M. (2021). Advocating for the inclusion of restorative justice in the proposed Hate Crimes and Hate Speech Bill – submission to the Justice Portfolio Committee of the National Assembly [online]. Available at: <https://www.rjc.co.za/wp-content/uploads/2021/11/RJC-Hate-Crimes-submission-to-Justice-portfolio-committee-Sept-21.pdf> [Accessed 14 April 2022];
11. Christie, N. (1977). Conflicts as property. *British journal of criminology*, 1, 1–15 [online]. Available at: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.bjc.a046783> [Accessed 14 April 2022];

12. Difference between restorative justice and retributive justice [online] (modified 2015-02-24). Available at: <https://www.differencebetween.com/difference-between-restorative-justice-and-vs-retributive-justice/> [Accessed 14 April 2022];
13. Dobrynina, M. (2009). Kriminologinio žinojimo konstravimas: valdžios vaidmuo. *Teisės problemos*, 4(66), 109–125 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://teise.org/wp-content/uploads/2016/10/2009-4-dobrynina.pdf> [žiūrėta 2022 m. balandžio 14 d.];
14. Dobryninas, A. ir kt. (2014). *Kriminalinės justicijos suvokimas visuomenėje*. Monografija. Vilnius: Vilniaus universitetas;
15. Dobryninas, A. ir kt. (2012). *Pasitikėjimo Lietuvos teisėsauga profiliai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla;
16. Gavėnaitė, A. (2007). Kritinė kriminologija kontinentinėje Europoje: ištakos ir pagrindinės idėjos. *Teisės problemos*, 3(57), 43–61 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://teise.org/wp-content/uploads/2016/10/2007-3-gavenaite.pdf> [žiūrėta 2022 m. balandžio 14 d.];
17. Ką žinote apie atkuriamąjį teisingumą [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://apklausa.lt/f/ka-zinote-apie-atkuriamaji-teisinguma-18115/answers.html> [Žiūrėta 2022 balandžio 14 d.];
18. Leung, M. (1999). *The Origins of Restorative Justice* [online]. Available at: The Origins of Restorative Justice (cfcj-fcjc.org) [Accessed 14 April 2022];
19. Liesis, M., Michailovič, I. (2017). Mediacija Lietuvos baudžiamojoje ir administracinių nusižengimų justicijoje teisminėje bylos nagrinėjimo stadijoje [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/CrimLithuan.2017.5.11734> [žiūrėta 2022 m. balandžio 14 d.];
20. Lucio, S. (2013). Restorative justice: an international perspective [online]. Available at: <https://www.educ.cam.ac.uk/research/programmes/restorativeapproaches/seminartwo/SiaLucio.pdf> [Accessed 14 April 2022];
21. Marshall, T. F. (1999). *Restorative justice an overview* [online]. Available at: http://www.antoniocasella.eu/restorative/Marshall_1999-b.pdf [Accessed 14 April 2022];
22. Michailovič, I. et al. (2014). *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje* [interaktyvus], Lietuvos teisės institutas. Prieiga per internetą: [Atkuriamjo_teisingumo_perspektyvos_Lietuvoje_Monografija_5dd8708b.pdf](#) (cobalt.legal) [žiūrėta 2022 m. balandžio 14 d.];

23. Miers, D. (2001). *An International Review of Restorative Justice* [online], Crown Copyright. Available at: <https://restorativejustice.org.uk/sites/default/files/resources/files/An%20International%20Review%20of%20Restorative%20Justice.pdf> [Accessed 14 April 2022];
24. Prapiestis, J. (sud.) (2004). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis (1–98 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras;
25. Reches, R. (2010). Psichologinio pasipriešinimo atkuriamajam teisingumui problema. *Jurisprudencija*. 2 (6), 357–374;
26. Sakalauskas, G. (2007). Žalos už nusikalstamas veikas atlyginimas Lietuvoje: situacija ir perspektyvos. Iš: Suchovienė, A. (sud.) (2007). *Bausmė ir socialinis teisingumas*. Vilnius: Lygtinai išleistų asmenų priežiūros organizacija;
27. Seventh framework programme cooperation programme (2013). Developing alternative understandings of security and justice through restorative justice approaches in intercultural settings within democratic societies [online]. Available at: http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_2.1_Report_on_conflicts_in_intercultural_settings.pdf [Accessed 14 April 2022];
28. Umbreit, M. S. and Lewis, T. (2015). *Victim offender mediation training manual* [online]. Center of restorative justice & peacemaking, University of Minnesota. Available at: http://www.antoniocasella.eu/restorative/Umbreit_Lewis_2015.pdf [Accessed 14 April 2022];
29. United Nations office on drugs and crime (2020). *Handbook on restorative justice programmes second edition*. United Nations [online]. Available at: Handbook on Restorative Justice Programmes Second Edition (icclr.org) [Accessed 14 April 2022];
30. United Nations office on drugs and crime (2006). *Handbook on restorative justice programmes*. United Nations [online]. Available at: http://www.antoniocasella.eu/restorative/handbook_2006.pdf [Accessed 14 April 2022];
31. Uscila, R. (2011). Atkuriamasis teisingumas penitencinėje sistemoje. Iš: Barkauskaitė, M. (red.) (2011). *Pedagogika 103*. [interaktyvus], Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla. Prieiga per internetą: <https://www.yumpu.com/lt/document/read/10576918/pedagogika-103-vpu-biblioteka-vilniaus-pedagoginis-universitetas/92> [žiūrėta 2022 m. balandžio 14 d.];
32. Uscila, R. (2007). Atkuriamojo teisingumo koncepcija, jo modeliai nepilnamečių justicijoje. Iš: Česnaitytė, I. (red.) (2007). *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika*. [interaktyvus], Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. Prieiga per internetą: 1-

Nepilnamečių-justicija-Lietuvoje-teorija-ir-praktika-2007.pdf (vu.lt) [žiūrėta 2022 m. balandžio 14 d.];

33. Uscila, R. (2006). Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos įdiegimo galimybės Lietuvoje [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.elibrary.lt/resursai/NPLC/mokslo-darbai/tyrimai/lit46.pdf> [žiūrėta 2022 m. balandžio 14 d.];

34. Van Ness, D. (2005). Restorative justice as world view [online]. Available at: <https://www.educ.cam.ac.uk/research/programmes/restorativeapproaches/DanielWVanNess.pdf> [Accessed 14 April 2022];

35. Walters, M. A. (2019). Repairing the harms of hate crime: towards of restorative justice approach? *Resource material series 108* [online]. Available at https://www.unafei.or.jp/publications/pdf/RS_No108/No108_10_VE_Walters.pdf [Accessed 14 April 2022];

36. Zehr, H. and Gohar, A. (2003). *The little book of restorative justice* [online]. Good book, intercourse, Pennsylvania, USA. Available at: http://www.antoniocasella.eu/restorative/Zehr_Gohar_2003.pdf [Accessed 14 April 2022];

III. Bendrosios kompetencijos teismų praktika:

37. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-52-942/2020;

38. Lietuvos Aukščiausio Teismo 2013 m. lapkričio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-437/2013;

39. Lietuvos Aukščiausio Teismo 2013 m. spalio 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-382/2013.

SANTRAUKA

Atkuriamojo teisingumo bruožai ir perspektyvos Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje

Laura Beniušytė

Magistro darbe analizuojama atkuriamojo teisingumo bruožų ir perspektyvų Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje tema, nagrinėjant užsienio bei Lietuvos teisininkų moksliniuose straipsniuose pateiktas įžvalgas, Europos Sąjungos teisės aktuose įtvirtintus siektinus tikslus ir naratyvus, patvirtintus regioniniu mastu ir nacionaliniuose teisės aktuose įtvirtintą reguliavimą, taip pat analizuojant atliktus kriminologinius tyrimus bei statistikas ir teismų praktikoje pateiktus pavyzdžius, kurie sukonkretina situaciją Lietuvoje. Ši tema atskleidžiama per atkuriamojo teisingumo koncepcijos bruožus ir atsiradimo idėją bei jos paplitimą. Koncepcijos ištakos siekia krikščioniško tikėjimo mokymų laikus, tai nurodo jos ilgaamžiškumą ir svarbią vietą žmonių socialiniame gyvenime, užmezgant ir išlaikant tarpusavio bendravimo ryšius. Pastebėtina, kad idėja kilo ir ne tik vystėsi, bet ir plito po valstybes, geografiškai išsidėsčiusias vakaruose. Tai suponuoja Lietuvos dėmesio atkreipimą ir siekį diegti inovatyvius atkuriamojo teisingumo institutus į vyraujančią formalų teisingumo modelį bei taip baudžiamąjį procesą padaryti naudingą visiems jame dalyvaujantiems subjektams. Nagrinėjant šią temą išskiriami ir išgvildenami dabartiniame reguliavime įtvirtinti elementai, turintys minėtos koncepcijos idėjų. Pastebima, kad Lietuvos baudžiamajame procese yra taikomi susitaikymo ir atsiprašymo, žalos atlyginimo ir kiti institutai, įtvirtinti Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 38 straipsnyje, kurie pasižymi atkuriamuoju poveikiu konflikto šalims.

Darbe analizuojamos socialinės, teisinės, organizacinės ir psichologinės priežastys, kurios skiria valstybėse gyvenančių visuomenių suvokimą apie tarpusavio komunikacinius ryšius. Lietuvos visuomenės nariai vadovaudamiesi keršto motyvu, nubaudimo tikslu ir pasmerkimu, stabdo atkuriamojo teisingumo plėtrą ir įsitvirtinimą Lietuvos baudžiamojoje justicijoje, tai atskleidžia atlikti kriminologiniai tyrimai bei visuomenės apklausų statistikos. Nors yra tam tikri institutai, kurie taikomi praktikoje, pasižymintys pažangiomis baudžiamojo konflikto sprendimo priemonėmis, tokiais kaip susitaikymas ir žalos atlyginimas, tačiau neįdiegtas mediacijos institutas bei neužtikrinama tinkama konflikto šalių komunikacija po nusikalstamos veikos padarymo. Lietuvos visuomenės narių nesaugumo jausmas ir uždarumas bei vadovavimasis primityviomis psichologinėmis priežastimis yra posovietinis rudimentas,

kuris liko dėl susiklosčiusios istorinės praeities, dėl šios priežasties, darbe yra siūlomos priemonės ir plėtros idėjos, kaip integruoti ir skatinti visuomenę pripažinti atkuriamojo teisingumo koncepciją Lietuvos baudžiamojoje justicijoje.

SUMMARY

Features and Perspectives of Restorative Justice in the Lithuanian Criminal Justice System

Laura Beniušytė

The Master's thesis analyses the subject of the features and perspectives of restorative justice in the Lithuanian criminal justice system, examining the insights presented by foreign and Lithuanian lawyers in scientific articles, the objectives and narratives of the European Union legal acts, approved on a regional scale and the regulation established in the national legal acts, as well as analysing the criminological research carried out and the examples presented in the statistical and case law that make the situation in Lithuania more concrete. This theme is revealed through the features of the concept of restorative justice and the idea of its emergence and its prevalence. The origins of the concept go back to the time of the teachings of the Christian faith, which indicates its longevity and important place in people's social life, while establishing and maintaining bonds of communication with one another. It is noteworthy that the idea arose and not only developed, but also spread around the countries geographically located in the west. This implies drawing Lithuania's attention and seeking to introduce innovative restorative justice institutes into the prevailing formal justice model, thus making the criminal proceedings beneficial to all entities involved. In examining this topic, the elements embedded in the current regulation, which contain the ideas of the aforesaid concept, are distinguished and elaborated. It is noted that in the Lithuanian criminal procedure the reconciliation and apology, compensation for damage and other institutes established in Article 38 of the Criminal Code of the Republic of Lithuania are applied, which have a restorative effect on the parties to the conflict.

The thesis analyses social, legal, organisational and psychological reasons that distinguish the perception of communicational relations among the societies living in the countries. The members of the Lithuanian society, guided by the motive of revenge, the purpose of punishment and condemnation, hinder the development of restorative justice and its establishment in the Lithuanian criminal justice system, as revealed by the criminological research and the public survey statistics. Although there are some institutes that are applied in practice, which have advanced means of resolving the criminal conflict, such as reconciliation

and redress, yet there is no institute for mediation in place and proper communication between the parties to the conflict after the commitment of the criminal offence is not ensured. The sense of insecurity and closedness of the members of the Lithuanian society and guidance by primitive psychological reasons is a post-Soviet rudiment, which has remained due to the historical past, for this reason the thesis proposes measures and development ideas on how to integrate and encourage the public to recognize the concept of restorative justice in the Lithuanian criminal justice.